

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Κοινωνικά δικαιώματα πέρα από την ιδιότητα του πολίτη: η περίπτωση των
παράτυπων μεταναστών

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ουρανία Σιώκου

Αθήνα, 2024

Τριμελής Επιτροπή

Απόστολος Καψάλης, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Ιωάννης Κουζής, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Δημήτριος Καλτσώνης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Ουρανία Σιώκου, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Συντομογραφίες

ΔΕΕ: Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΔΔΑ: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΕΚΔ: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων

ΕΚΧ: Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης

ΕΣΔΑ: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

Κ-Μ: Κράτη-Μέλη

ΜΚΟ: Μη-κυβερνητικές οργανώσεις

ΧΘΔΕΕ: Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Περιεχόμενα

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή	6
Κεφάλαιο 2: Μεθοδολογία	7
Κεφάλαιο 3: Παράτυπη μετανάστευση-ένα εννοιολογικό πλαίσιο	14
3.1. Ζητήματα ορολογίας	14
3.2. Ποσοτική διάσταση	17
3.3. Το παράδοξο (;) της παράτυπης μετανάστευσης	19
Κεφάλαιο 4: Το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη- μια επισκόπηση	21
4.1. Ελλάδα: η καμπάνια «Όχι στον ρατσισμό από κούνια»	27
4.2. Κίνα: οι οργανώσεις μεταναστών εργατών	28
4.3. Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής: το κίνημα της νεολαίας χωρίς χαρτιά	29
Κεφάλαιο 5: Το πλαίσιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων	31
5.1. Το διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων	31
5.2. Το ευρωπαϊκό πλαίσιο προστασίας των δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών	35
5.3. Τρεις περιπτώσεις νομολογίας	37
5.3.1. CHOWDURY και λοιποί κατά Ελλάδα	37
5.3.2. Η υπόθεση Tümer του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης	39
5.3.3. Διάσκεψη Ευρωπαϊκών Εκκλησιών κατά Ολλανδίας	40
Κεφάλαιο 6: Συζήτηση	41
Κεφάλαιο 7: Συμπεράσματα	52

Περίληψη

Το αντικείμενο αυτής της εργασίας είναι τα κοινωνικά δικαιώματα των παράτυπων μεταναστών. Η εργασία εκκινεί από την παρατήρηση ότι οι παράτυποι μετανάστες δεν απολαμβάνουν βασικά κοινωνικά δικαιώματα. Ο αποκλεισμός τους από τα δικαιώματα αυτά βασίζεται στο γεγονός ότι δεν κατέχουν την ιδιότητα του πολίτη. Σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση των τρόπων μέσω των οποίων οι παράτυποι μετανάστες μπορούν να διεκδικήσουν και να απολαύσουν τα δικαιώματα τους. Η βιβλιογραφία έχει αναδείξει μεταξύ άλλων δύο τρόπους διεκδίκησης των δικαιωμάτων αυτών, το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη και το πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας είναι σε τί βαθμό τα δύο παραπάνω μοντέλα συνεισφέρουν στην απόλαυση των δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών. Προκειμένου να απαντηθεί το ερώτημα αυτό παρουσιάζονται τα δύο μοντέλα. Αρχικά γίνεται μια βιβλιογραφική επισκόπηση του μοντέλου των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη και παρουσιάζονται τρεις εμπειρικές μελέτες που χρησιμοποιούν αυτό το θεωρητικό μοντέλο. Εν συνεχεία γίνεται επισκόπηση του διεθνούς και ευρωπαϊκού πλαισίου δικαιωμάτων που σχετίζεται με τα κοινωνικά δικαιώματα των παράτυπων μεταναστών και παρουσιάζονται τρεις περιπτώσεις νομολογίας που αφορούν τέτοια δικαιώματα. Τα δύο μοντέλα αναλύονται περαιτέρω στο πλαίσιο θεωρητικής συζήτησης. Το βασικό επιχείρημα της εργασίας είναι ότι τα δύο μοντέλα αμφότερα ενέχουν πλεονεκτήματα αλλά και περιορισμούς και ακολούθως θα πρέπει να αλληλοσυμπληρώνονται προκειμένου να ξεπεραστούν οι περιορισμοί αυτοί.

Λέξεις-κλειδιά: παράτυποι μετανάστες, πράξεις της ιδιότητας του πολίτη, ανθρωπίνια δικαιώματα

Social Rights Beyond Citizenship: the case of undocumented migrants

Ourania Siokou

Abstract

The subject of this master's thesis is the social rights of irregular migrants. The basic preliminary observation is that irregular migrants do not enjoy basic social rights. Their exclusion from these rights is justified by the fact that they do not have citizenship status. The purpose of this thesis is the exploration of the ways through which irregular migrants are able to claim and enjoy their rights. The academic literature has proposed –among others- two paths for claiming these rights: acts of citizenship and the human rights framework. The research question of this thesis is to what extent these two models contribute to the enjoyment of rights for irregular migrants. In order to answer the research question the two models are presented. Initially, acts of citizenship are introduced through a literature review and through the presentation of three empirical studies that use this theoretical framework. Subsequently, an overview of the international and European human rights law is presented emphasizing on the social rights of irregular migrants. Also, three case-law examples relevant to the social rights of irregular migrants are explored. The two models are further analyzed in the context of a theoretical discussion. In this thesis it is argued that the two models have both advantages and limitations and that in order to overcome these limitations they should be understood as complementary to each other.

Keywords: irregular migration, acts of citizenship, human rights

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή

Η παράτυπη μετανάστευση αποτελεί ζήτημα πολύπλευρο και συχνά αμφιλεγόμενο. Σαν θέμα βρίσκεται συχνά στη δημόσια συζήτηση ωστόσο οι όψεις του που συνήθως δημόσια συζητιούνται σπάνια έχουν να κάνουν με τα κοινωνικά δικαιώματα των ίδιων των παράτυπων μεταναστών και μεταναστριών. Η εργασία αυτή εκκινεί από την παρατήρηση ότι σε παγκόσμιο επίπεδο οι παράτυποι μετανάστες δεν απολαμβάνουν τα βασικά κοινωνικά δικαιώματα. Αντιθέτως, το γεγονός ότι δεν εμπίπτουν ούτε στην κατηγορία των πολιτών ούτε σε αυτή των νόμιμα διαμενόντων μη πολιτών τους κατατάσσει σε μια ρευστή κατάσταση όπου η ιδιότητα τους ως υποκείμενα δικαίου αμφισβητείται στην πράξη και αναπόδραστα επηρεάζει την απόλαυση των δικαιωμάτων τους. Από τις παρατηρήσεις αυτές εκπορεύεται η ανάγκη για την επεξεργασία ενός θεωρητικού πλαισίου το οποίο να καθιστά δυνατή την απόλαυση των δικαιωμάτων αυτών. Ακολούθως, σε αυτή την εργασία θα επιχειρηθεί η διερεύνηση του κατά πόσον υπάρχουν εναλλακτικά μοντέλα γύρω από τα οποία μπορεί να αρθρωθεί μια γλώσσα διεκδίκησης των κοινωνικών δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών. Σε αυτό το πλαίσιο, στο κεφάλαιο 3 θα επιχειρηθεί αρχικά μια περιγραφή του φαινομένου της παράτυπης μετανάστευσης και των βασικών παραμέτρων της. Ακολούθως, στα επόμενα δύο κεφάλαια, θα γίνει μια επισκόπηση δυο βασικών θεωρητικών επεξεργασιών οι οποίες εντοπίζονται στη σχετική βιβλιογραφία και σχετίζονται με την διεκδίκηση και απόλαυση των κοινωνικών δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών. Το κεφάλαιο 4 καταπιάνεται με την προσέγγιση των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη (acts of citizenship) το οποίο πρωτοδιατυπώθηκε από τον Engin Isin και έκτοτε έχει ασκήσει μεγάλη επιρροή στη βιβλιογραφία. Αφού γίνει μια βιβλιογραφική επισκόπηση της προσέγγισης αυτής στη συνέχεια παρουσιάζονται τρεις εμπειρικές μελέτες που έχει να επιδείξει η βιβλιογραφία και οι οποίες αναδεικνύουν τις δυνατότητες διεκδίκησης δικαιωμάτων στην πράξη υπό το πρίσμα των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη. Το κεφάλαιο 5 καταπιάνεται με την παρουσίαση του πλαισίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ήτοι με την επισκόπηση των βασικών (κοινωνικών) δικαιωμάτων που απολαμβάνουν ή δύνανται να απολαμβάνουν οι παράτυποι μετανάστες όπως αυτά απορρέουν από το διεθνές και ευρωπαϊκό δίκαιο

ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ακολούθως, παρουσιάζονται τρεις περιπτώσεις νομολογίας όπου κατέστη δυνατή η αναγνώριση κοινωνικών δικαιωμάτων παράτυπων μεταναστών. Στο κεφάλαιο 6 θα συζητηθούν περαιτέρω τα δύο μοντέλα, οι πράξεις της ιδιότητας του πολίτη και το πλαίσιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και θα επιχειρηθεί η συγκριτική τους ανάλυση στο πλαίσιο θεωρητικής συζήτησης. Το βασικό ερευνητικό ερώτημα το οποίο επιχειρείται να απαντηθεί είναι το κατά πόσον τα δύο παραπάνω μοντέλα συνεισφέρουν ή παρεμποδίζουν την απόλαυση των κοινωνικών δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών και υπό ποιες συνθήκες τα μοντέλα αυτά είναι χρήσιμα. Το βασικό συμπέρασμα όπως παρουσιάζεται στο κεφάλαιο 7 είναι ότι αμφότερα τα μοντέλα έχουν πλεονεκτήματα και περιορισμούς και ότι στην πράξη πρέπει να αλληλοσυμπληρώνονται προκειμένου ξεπεραστούν οι περιορισμοί αυτοί.

Κεφάλαιο 2: Μεθοδολογία

Η παρούσα διπλωματική, όπως ήδη αναφέρθηκε, εκκινεί από την ανάγκη για τη δημιουργία ενός θεωρητικού πλαισίου το οποίο να καθιστά δυνατή την απόλαυση των κοινωνικών δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών. Η επιλογή των παράτυπων μεταναστών ως κατηγορίας δεν είναι τυχαία. Οι μη κατέχοντες την ιδιότητα του πολίτη σε μια δεδομένη χώρα μπορεί να τυγχάνουν ποικίλων καθεστώτων διαμονής. Τα διαφορετικά καθεστώτα συνδέονται κάθε φορά με πρόσβαση σε διαφορετικά δικαιώματα. Για παράδειγμα, στην Ευρώπη, ένας Ευρωπαίος πολίτης που έχει μεταναστεύσει σε άλλη ευρωπαϊκή χώρα και μια αιτούσα άσυλο δεν έχουν τα ίδια δικαιώματα. Υπάρχει λοιπόν μια ιεραρχία καθεστώτων και δικαιωμάτων η οποία παράγει νομικές περιφέρειες ή αλλιώς τόπους στους οποίους ο νόμος όπως παρουσιάζεται και όπως βιώνεται από τα υποκείμενα βρίσκονται σε εγγενή απόκλιση (Federico & Baglioni, 2021). Στον πάτο αυτής της πυραμίδας, σχεδόν χωρίς εξαίρεση, βρίσκονται οι παράτυποι μετανάστες. Ακολούθως, επιλέχθηκαν ως κατηγορία καθώς αντιπροσωπεύουν με έναν ακραίο τρόπο τί σημαίνει τελικά ο αποκλεισμός από την ιδιότητα του πολίτη (Swerts, 2014).

Κατά τα στάδια της προκαταρκτικής έρευνας αναδείχθηκαν από τη βιβλιογραφία δύο κύριες προσεγγίσεις διεκδίκησης/απόλαυσης κοινωνικών

δικαιωμάτων για τους παράτυπους μετανάστες. Οι δύο προσεγγίσεις που επιλέχθηκαν –οι πράξεις της ιδιότητας του πολίτη και το πλαίσιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων- δεν είναι οι μοναδικές που έχει να προσφέρει η βιβλιογραφία οπότε σκόπιμο είναι να εξηγηθεί το σκεπτικό στο οποίο βασίστηκε η επιλογή τους.

Αναφορικά με το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη (acts of citizenship) αυτό εντάσσεται στον πεδίο των λεγόμενων “citizenship studies” οι οποίες από τη δεκαετία του 1990 έως και σήμερα γνωρίζουν μεγάλη άνθιση. Στο πλαίσιο της άνθισης αυτής η εικόνα του μετανάστη υπήρξε κεντρική φιγούρα και έναυσμα πολλών θεωρητικών επεξεργασιών (Mezzadra, 2022, p. 577). Μεταξύ άλλων μελετητές έχουν μιλήσει για: “urban citizenship” (Swerts, 2017; Varsanyi, 2006), “denizenship” (Rosbrook-Thompson, 2015), “non-citizenship” (Walters, 2008), ‘ambiguous citizenship’ (Ní Mhurchú, 2014, as cited in Müller, 2022, p. 585), “makeshift citizenship” (Nyers, 2013, as cited in Müller, 2022, p. 585), “radical egalitarian citizenship” (Schwiertz, 2016) και για “cosmopolitan citizenship” (Isin & Turner, 2007). Όπως αναφέρει και η Brandzel, η ιδιότητα του πολίτη καθεαυτή είναι πεπερασμένη, η βιβλιογραφία για την ιδιότητα του πολίτη όμως δεν είναι (2022, p. 394). Σε κάθε περίπτωση, η επιλογή του θεωρητικού μοντέλου των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη έγινε με το σκεπτικό ότι λόγω της έμφασης που δίνει στις επιτελεστικές και μετασχηματιστικές διαστάσεις της ιδιότητας του πολίτη δύναται να αποτελέσει ένα επαρκώς ευρύ πλαίσιο κατανόησης και ανάλυσης των υπό εξέταση ζητημάτων. Αντιθέτως, οι θεωρητικές επεξεργασίες που αναφέρθηκαν ανωτέρω, αν και εκκινούν από παρόμοια προβληματική, κρίθηκε ότι καταπιάνονται με πιο ειδικές όψεις της ιδιότητας του πολίτη και άρα δεν έχουν το επαρκές θεωρητικό εύρος για τους σκοπούς της παρούσας διπλωματικής. Περαιτέρω, η οπτική των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη εν πολλοίς περιλαμβάνει όλες τις ανωτέρω προσεγγίσεις ή οι ανωτέρω προσεγγίσεις δύνανται όλες να τα κατανοηθούν σε μεγάλο βαθμό υπό το πρίσμα των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη.

Αναφορικά με την επιλογή του πλαισίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αυτή έγινε στη βάση δύο παρατηρήσεων. Πρώτον, τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι θεωρητικά οικουμενικά και άρα προσφέρουν προστασία σε όλους ενώ επιπλέον θεωρούνται εφαρμόσιμα –δύνανται να εγείρουν αξιώσεις- καθώς απορρέουν από μια σειρά διεθνών και περιφερειακών συμβάσεων και συμφώνων. Αυτό ισχύει

παρά το γεγονός ότι στην πράξη οι παράτυποι μετανάστες έχουν στην καλύτερη περίπτωση ελάχιστη πρόσβαση στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους. Ταυτόχρονα, η γλώσσα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων απολαμβάνει ευρεία αποδοχή και νομιμοποίηση και υιοθετείται από μια ευρεία γκάμα δρώντων συμπεριλαμβανομένων των κρατών (Dembour & Kelly, 2011, p.3). Δεύτερον, υπενθυμίζεται ότι βασικός σκοπός της παρούσας διπλωματικής είναι η επεξεργασία ενός θεωρητικού πλαισίου κατανόησης και απόλαυσης των κοινωνικών δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών. Το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη το οποίο έχει επιλεγεί αποτελεί μια θεωρητική προσέγγιση η οποία κατεξοχήν δίνει μεγάλη έμφαση στην ατομική και συλλογική δράση (agency) των υποκειμένων και στις μετασχηματιστικές δυνατότητες που αυτή ενέχει. Όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, κατά κάποιους, αυτό ίσως γίνεται μερικές φορές παραγνωρίζοντας τη βαρύτητα και τη σημασία των δομών (structure) και των περιορισμών που επιφέρουν στη δράση. Ακολούθως, θεωρήθηκε ότι η επιλογή του πλαισίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων συμβάλλει στην πληρότητα και ισορροπία της θεωρητικής συζήτησης που επιχειρείται εδώ. Συνοψίζοντας, η νομιμοποίηση που απολαμβάνουν τα ανθρώπινα δικαιώματα και η καθολικότητα τους – τουλάχιστον στη θεωρία- σε συνδυασμό με το γεγονός ότι εντάσσονται σε εδραιωμένες νομικές και θεσμικές δομές και άρα για τους σκοπούς της παρούσας συζήτησης αντιπροσωπεύουν τη δομή στο δίπολο δομής-δράσης, οδήγησαν στην επιλογή τους ως το δεύτερο θεωρητικό πλαίσιο που θα αναλυθεί.

Αφού επιλέχθηκαν τα δύο μοντέλα προέκυψαν δύο αλληλοσυνδεόμενα ερωτήματα. Πρώτον, κατά πόσον τα δύο μοντέλα είναι συγκρίσιμα και κατά πόσον δύνανται να ενταχθούν στην ίδια θεωρητική συζήτηση; Δεύτερον, τί έχει να προσφέρει η συγκριτική τους ανάλυση; Σχετικά με το πρώτο ερώτημα αναφέρεται ότι το καθένα από τα δύο μοντέλα που έχουν επιλεγεί -οι πράξεις της ιδιότητας του πολίτη και το πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων- προσφέρει μια διαφορετική οπτική για πως μπορούν να κατανοηθούν και να διεκδικηθούν τα κοινωνικά δικαιώματα. Ακολούθως, προσφέρουν δύο εναλλακτικές διαδρομές – όχι απαραίτητα αλληλοαποκλειόμενες όπως θα δειχθεί στη συνέχεια – μέσω των οποίων τα υποκείμενα, και συγκεκριμένα οι παράτυποι μετανάστες, μπορούν να επιδιώξουν/αξιώσουν την απόλαυση των δικαιωμάτων τους. Όσον αφορά το

δεύτερο ερώτημα, η συγκριτική ανάλυση των δύο προσεγγίσεων συνεισφέρει στη συζήτηση για τα δικαιώματα των υποκειμένων που δεν εμπίπτουν στην ιδιότητα του πολίτη αναδεικνύοντας αφενός της επιτελεστικές όψεις της ιδιότητας του πολίτη και αφετέρου τις νομικές και ηθικές διαστάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Από το ανωτέρω σκεπτικό αναδύθηκε και το ερευνητικό ερώτημα της παρούσας διπλωματικής, ήτοι κατά πόσον τα δύο παραπάνω μοντέλα συνεισφέρουν στην ή παρεμποδίζουν την απόλαυση των κοινωνικών δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών και υπό ποιες συνθήκες τα μοντέλα αυτά είναι χρήσιμα.

Στο υπόλοιπο αυτού του κεφαλαίου θα εξηγηθεί η μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετήθηκε για την απάντηση του διατυπωμένου ερευνητικού ερωτήματος.

Το κεφάλαιο 4 καταπιάνεται με την παρουσίαση του θεωρητικού πλαισίου των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη. Αυτή γίνεται με δύο τρόπους. Πρώτον, το κεφάλαιο ξεκινάει με τη βιβλιογραφική επισκόπηση του μοντέλου όπως πρωτοδιατυπώθηκε από τον Engin Esin αλλά και όπως χρησιμοποιήθηκε στη συνέχεια από άλλους μελετητές. Σκοπός εδώ είναι μια συνεκτική και πλήρης επισκόπηση της βιβλιογραφίας προκειμένου να αναδειχθούν οι βασικές παράμετροι του μοντέλου αλλά και οι κύριες κριτικές που έχουν ασκηθεί σε αυτό. Δεύτερον, στα τρία υποκεφάλαια που ακολουθούν (4.1, 4.2, 4.3) επιλέχθηκε να παρουσιαστούν τρεις εμπειρικές μελέτες που χρησιμοποιούν το υπό εξέταση μοντέλο. Το σκεπτικό της επιλογής να παρουσιαστούν τρεις υπάρχουσες μελέτες αλλά και τα κριτήρια επιλογής των συγκεκριμένων μελετών εξηγούνται ακολούθως.

Καθώς το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη αποτελεί μια κατεξοχήν θεωρητική επεξεργασία και καθώς ο στόχος της παρούσας διπλωματικής είναι η εξέταση του κατά πόσον στην πράξη τα δύο υπό εξέταση μοντέλα εξυπηρετούν τον σκοπό της απόλαυσης των κοινωνικών δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών, θεωρήθηκε σκόπιμη η ανάλυση εμπειρικών δεδομένων σχετικά με την εφαρμογή του μοντέλου των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη στην πράξη. Η συλλογή εμπειρικών δεδομένων θα μπορούσε να περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τη διενέργεια ποιοτικής έρευνας σε κοινότητες παράτυπων μεταναστών και τη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους οι κοινότητες αυτές χρησιμοποιούν

πράξεις της ιδιότητας του πολίτη (όπως αυτές ορίζονται στη βιβλιογραφία) προκειμένου είτε να διεκδικήσουν δικαιώματα είτε να διακηρύξουν την πραγματικότητα του ανήκουν τους σε μια δεδομένη κοινωνία. Ωστόσο, σταθμίζοντας υλικούς και χρονικούς περιορισμούς, δεν στάθηκε δυνατή η συλλογή και επεξεργασία πρωτογενών εμπειρικών δεδομένων, ήτοι η διεξαγωγή εμπειρικής έρευνας στο συγκεκριμένο αντικείμενο. Ακολούθως, και διατηρώντας την άποψη ότι είναι σκόπιμη η ανάδειξη των εμπειρικών διαστάσεων του θεωρητικού μοντέλου των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη, έπρεπε να αναζητηθούν εναλλακτικές. Για τον σκοπό αυτό επιλέχθηκε η μέθοδος της βιβλιογραφικής παρουσίασης τριών υπάρχουσών μελετών επί του θέματος. Για την αναζήτηση της σχετικής βιβλιογραφίας χρησιμοποιήθηκε ο μελετητής της Google. Αναφορικά με τους όρους της αναζήτησης αυτοί ήταν “acts of citizenship” (προκειμένου τα αποτελέσματα της αναζήτησης να περιοριστούν σε μελέτες που κάνουν χρήση του συγκεκριμένου θεωρητικού πλαισίου) “AND” (προκειμένου να διασφαλιστεί ότι τα αποτελέσματα της αναζήτησης θα περιλαμβάνουν και τους δύο επιλεγέντες όρους αναζήτησης) “irregular migrants/migration”¹. Το πρώτο κριτήριο επιλογής ανάμεσα στα αποτελέσματα της αναζήτησης ήταν οι μελέτες να εμπεριέχουν πρωτογενή εμπειρικά δεδομένα. Το δεύτερο κριτήριο επιλογής ήταν οι μελέτες να έχουν δημοσιευτεί εντός της τελευταίας δεκαετίας (2013-2023) προκειμένου να διασφαλιστεί ότι η θεωρητική τους επεξεργασία και ανάλυση είναι επίκαιρη. Το τρίτο κριτήριο επιλογής ήταν οι επιλεγμένες μελέτες να αφορούν εμπειρική έρευνα σε διαφορετικά εθνικά και γεωγραφικά πλαίσια προκειμένου να αποφευχθεί μια μονοδιάστατη και εθνο/ευρω/δυτικο-κεντρική παρουσίαση του ζητήματος. Οι τρεις μελέτες που τελικά επιλέχθηκαν προς παρουσίαση έχουν όλες δημοσιευτεί σε ακαδημαϊκά περιοδικά που υιοθετούν τη μέθοδο της ομότιμης αξιολόγησης (peer-review), αν και αυτό δεν χρησιμοποιήθηκε ως κριτήριο (για μια προβληματική σχετικά με το κατά πόσον αποτελεί αντικειμενικό κριτήριο βλ.: Robson & McCartan, 2016, p. 100). Τέλος, η επιλογή ανάμεσα στις μελέτες που πληρούσαν όλα τα ανωτέρω κριτήρια έγινε αναπόφευκτα με βάση την υποκειμενική αξιολογική κρίση της συγγραφέως αναφορικά με την ποιότητα και το εύρος ανάλυσης τους.

¹ Χρησιμοποιήθηκαν και παραλλαγές του όρου όπως “undocumented” και “non-status”.

Στο κεφάλαιο 5 παρουσιάζεται το πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η παρουσίαση εδώ είναι πάλι διττή. Πρώτον, στα υποκεφάλαια 5.1 και 5.2 γίνεται η νομική επισκόπηση του διεθνούς και ευρωπαϊκού πλαισίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων αντίστοιχα. Καθώς το πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι ευρύ, η επισκόπηση επικεντρώνεται αφενός στα δικαιώματα που αφορούν τους μετανάστες και ειδικότερα τους παράτυπους και αφετέρου στα κοινωνικά δικαιώματα που προβλέπονται στο δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων². Δεύτερον, στα επόμενα τρία υποκεφάλαια (5.3.1, 5.3.2, 5.3.3) παρουσιάζονται τρεις περιπτώσεις της νομολογίας μέσω των οποίων αναγνωρίστηκαν κοινωνικά δικαιώματα σε παράτυπους μετανάστες. Η επιλογή αυτή στηρίχθηκε ξανά στο γεγονός ότι βασική μέριμνα της παρούσας διπλωματικής αποτελεί η στην πράξη απόλαυση των δικαιωμάτων. Για τον λόγο αυτό θεωρήθηκε ότι η επισκόπηση του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αν και απαραίτητη, από μόνη της δεν έχει να προσφέρει πολλά στη θεωρητική συζήτηση για τη διεκδίκηση/απόλαυση των δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών στην πράξη. Οι περιπτώσεις που επιλέχθηκαν προέρχονται όλες από το ευρωπαϊκό σύστημα, η πρώτη από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), η δεύτερη από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και η τρίτη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ). Δυστυχώς, η ευρωκεντρική οπτική δεν κατέστη δυνατό να ξεπεραστεί καθώς θεωρήθηκε ότι το ευρωπαϊκό σύστημα και συγκεκριμένα τα τρία ανωτέρω όργανα έχει να προσφέρει πλήθος παραδειγμάτων σχετικά με τα κοινωνικά δικαιώματα των παράτυπων μεταναστών τα οποία δεν εντοπίζονται αλλού-τουλάχιστον όχι με την ίδια ένταση και το ίδιο εύρος. Το κριτήριο και η διαδικασία επιλογής των συγκεκριμένων τριών περιπτώσεων εξηγούνται ακολούθως.

Για την αναζήτηση των υποθέσεων χρησιμοποιήθηκαν αρχικά δύο εκδοθέντες από το ΕΔΔΑ οδηγοί της νομολογίας του σχετικά με τη μετανάστευση και τα κοινωνικά δικαιώματα αντίστοιχα (European Court of Human Rights [ECHR],

² Στο πλαίσιο της παρούσας διπλωματικής τα κοινωνικά δικαιώματα κατανοούνται ως ανθρώπινα δικαιώματα ακολουθώντας τόσο τη λογική του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών (e.g. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights [UN OHCHR], n.d.) όσο και την πλούσια θεωρητική συζήτηση και επιχειρηματολογία σχετικά με την κατανόηση των κοινωνικών δικαιωμάτων ως ανθρωπίνων (e.g. Mantouvalou, 2012).

2022a, 2022b). Επιπλέον χρησιμοποιήθηκε το εκδοθέν από το Συμβούλιο της Ευρώπης εγχειρίδιο νομολογίας της ΕΕΚΔ (Council of Europe, 2022). Τέλος, χρησιμοποιήθηκε έκθεση που εκδόθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σχετικά με τα δικαιώματα των παράτυπων μεταναστών στην Ένωση (Fox-Ruhs & Ruhs, 2022). Μέσω των ανωτέρω πηγών αναζητήθηκαν υποθέσεις που να πληρούν τις εξής προϋποθέσεις: να αφορούν παράτυπους μετανάστες (και όχι αιτούντες άσυλο ή άλλες κατηγορίες μεταναστών), να αφορούν ενήλικες (και όχι παιδιά καθώς θα περιοριζόταν το εύρος εφαρμογής), να άπτονται κοινωνικών δικαιωμάτων που σχετίζονται με εργασία, υγεία, εκπαίδευση και συνθήκες διαβίωσης (και να μη σχετίζονται για παράδειγμα με διαδικασίες απέλασης ή/και συνθήκες κράτησης οι οποίες δεν εμπίπτουν στην παρούσα συζήτηση) και να έχουν λάβει χώρα την τελευταία δεκαετία (2013-2023). Από τις υποθέσεις που πληρούσαν τα ως άνω κριτήρια η επιλογή έγινε με το κάτωθι σκεπτικό: να προέρχονται από διαφορετικά όργανα προκειμένου να αναδειχθούν πολλαπλές πηγές προστασίας των δικαιωμάτων, να αφορούν διαφορετικό δικαίωμα η καθεμία ώστε να μην υπάρχει επανάληψη και επικάλυψη των όσων θα λεχθούν, να αφορούν διαφορετικές χώρες ώστε να υπάρχει ποικιλομορφία. Φυσικά, η τελική επιλογή έγινε με βάση την υποκειμενική κρίση της συγγραφέως. Η πρόσβαση στις υποθέσεις έγινε μέσω των βάσεων δεδομένων HUDOC-ECHR, HUDOC-ESC και CURIA.

Στο κεφάλαιο 6 συζητιούνται περαιτέρω τα δύο μοντέλα όπως παρουσιάστηκαν. Η ανάλυση θα γίνει στο πλαίσιο θεωρητικής συζήτησης σχετικά με τους περιορισμούς και τις δυνατότητες του κάθε μοντέλου αλλά και την ανάδειξη πιθανών εντάσεων και συνεργειών ανάμεσα στα δύο.

Τέλος, θα πρέπει να γίνει μνεία σε τέσσερις περιορισμούς που ενέχει η ως άνω περιγραφείσα μεθοδολογική προσέγγιση. Πρώτον, η έμφαση σε δευτερογενή δεδομένα επηρεάζει αναπόδραστα την προσέγγιση του ζητήματος καθώς η συλλογή πρωτογενών δεδομένων θα προσέφερε μια πιο πολυσχιδή προσέγγιση. Συναφώς, δεύτερον, η ενασχόληση με την υπάρχουσα βιβλιογραφία και νομολογία ενδέχεται να περιορίσει το εύρος της ανάλυσης καθώς είναι πιθανόν όψεις των κοινωνικών δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών να μην καλύπτονται επαρκώς από όσα έχουν ήδη λεχθεί και επιλέγεται να αναπαραχθούν και να συζητηθούν εδώ. Τρίτον, όπως έχει ήδη αναφερθεί δεν ήταν δυνατό –και δεν θα ήταν ποτέ δυνατό– να

εξαλειφθεί πλήρως η εγγενής προκατάληψη της συγγραφέως σχετικά με την επιλογή της βιβλιογραφίας και των υποθέσεων που συζητιούνται εδώ και η εν λόγω επιλογή έχει φυσικά επηρεάσει ή/και ορίσει το πλαίσιο της συζήτησης. Τέταρτον, καθώς η ανάλυση βασίζεται σε συγκεκριμένο και περιορισμένο αριθμό περιπτώσεων (τρεις εμπειρικές μελέτες που κάνουν χρήση του θεωρητικού μοντέλου των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη και τρεις περιπτώσεις νομολογίας), δεν μπορεί να είναι γενικεύσιμη καθώς αναπόφευκτα θα παραβλέψει την ποικιλία νομικών και κοινωνικών πλαισίων που υπάρχουν ανά τον κόσμο.

Κεφάλαιο 3: Παράτυπη μετανάστευση-ένα εννοιολογικό πλαίσιο

3.1. Ζητήματα ορολογίας

Σύμφωνα με την Οδηγία σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών, ως παράνομη παραμονή ορίζεται η «παρουσία στο έδαφος κράτους μέλους υπηκόου τρίτης χώρας που δεν πληροί, ή δεν πληροί πλέον, τις προϋποθέσεις εισόδου, όπως ορίζονται στο άρθρο 5 του Κώδικα Συνόρων του Σένγκεν ή τις λοιπές προϋποθέσεις εισόδου, παραμονής ή διαμονής στο εν λόγω Κ-Μ» (Οδηγία 2008/115/ΕΚ, άρθ. 3, παρ. 2). Αν και σαφής, ο παραπάνω ορισμός περιγράφει το φαινόμενο αποκλειστικά με αρνητικούς όρους. Συγκεκριμένα, η διαμονή ενός ατόμου θεωρείται παράνομη όταν δεν πληροί συγκεκριμένες προϋποθέσεις (Ambrosini & Hajer, 2023, p. 16). Ο ορισμός αυτός αντανακλά τη ρυθμιστική/κανονιστική προσέγγιση της Οδηγίας η οποία δίνει έμφαση σε προκαθορισμένα κριτήρια τα οποία καθιστούν τη διαμονή ενός ατόμου νόμιμη ή μη.

Ωστόσο, ξεφεύγοντας από τους σκοπούς της ρύθμισης των καθεστώτων διαμονής των υπηκόων τρίτων χωρών, η πραγματικότητα της παράτυπης μετανάστευσης είναι πολύ πιο πολύπλοκη τόσο σε επίπεδο εμπειρίας όσο και σε επίπεδο ορολογίας. Όσον αφορά τον βιβλιογραφικό ορισμό της παράτυπης μετανάστευσης σημειώνεται ότι δεν υπάρχει συμφωνία σχετικά με τις κατάλληλες λέξεις για την περιγραφή του φαινομένου.

Μια προκαταρκτική αλλά ουσιαστική διάκριση είναι η διάκριση ανάμεσα σε παράνομη είσοδο και παράνομη παραμονή. Η διάκριση αυτή είναι χρήσιμη γιατί

στην πλειοψηφία των περιπτώσεων το μεγαλύτερο ποσοστό των παράτυπων μεταναστών σε μια δεδομένη χώρα μια δεδομένη στιγμή είχαν αρχικά εισέλθει νόμιμα. Ακολούθως, απώλεσαν την νομιμότητα της διαμονής τους για μια σειρά από πιθανούς λόγους, για παράδειγμα επειδή παρέμειναν στο έδαφος της χώρας μετά τη λήξη της θεώρησης εισόδου τους ή της λήξης της άδειας παραμονής τους (de Haas et al., 2020, p. 33). Η σημασία της διάκρισης αυτής αποτυπώνεται και στη χρήση του όρου «(...)ή δεν πληροί πλέον» στον ορισμό της παράνομης παραμονής σε επίπεδο ΕΕ ο οποίος αποτυπώθηκε ανωτέρω.

Βιβλιογραφικά έχει χρησιμοποιηθεί πληθώρα όρων για την περιγραφή της κατηγορίας των ανθρώπων οι οποίοι δεν διαμένουν ή/και δεν εργάζονται νόμιμα σε μια χώρα. Παράνομοι, παράτυποι και χωρίς χαρτιά είναι τρεις από τους πιο συχνά χρησιμοποιούμενους όρους. Αναφορικά με τον όρο «παράνομοι» είναι πλέον ευρέως αποδεκτό, σε ακαδημαϊκό τουλάχιστον επίπεδο, ότι δεν είναι δόκιμος καθώς δεν σέβεται την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (Ambrosini & Hajer, 2023, p. 7). Μια πράξη μπορεί να είναι παράνομη, ένας άνθρωπος όμως όχι (de Haas et al., 2020, p. 33). Επιπλέον, σαν όρος –με όλες τις αρνητικές του συνδηλώσεις- έχει αρχίσει να χρησιμοποιείται ανησυχητικά πολύ και με επικίνδυνα ευρύ τρόπο στη δημόσια συζήτηση και πολιτική (Kubal, 2013, p. 556). Παρόλα αυτά, σαν όρος έχει νόημα και είναι αποδεκτό να χρησιμοποιείται όταν περιγράφονται μεταναστευτικά φαινόμενα και όχι όταν χαρακτηρίζονται άνθρωποι. Δηλαδή, έχει νόημα να αναφερόμαστε σε παράνομη είσοδο σε μία χώρα ή σε παράνομη εργασία χωρίς να αποδίδουμε τις ιδιότητες αυτές στα ίδια τα άτομα (Collyer & de Haas, 2010, p. 472; de Haas et al., 2020, p. 34; Fox-Ruhs & Ruhs, 2022, p. 12;).

Όσον αφορά τον όρο «χωρίς χαρτιά»³ αυτός χρησιμοποιείται τόσο από ακαδημαϊκούς όσο και από μέλη της κοινωνίας των πολιτών φιλικά προσκείμενα προς την κατηγορία αυτή. Ωστόσο, σαν όρος δεν είναι χωρίς προβλήματα παρόλο που ηχεί πιο ουδέτερος και αντικειμενικός σε σχέση με τον όρο «παράνομοι». Ένα από αυτά είναι ότι η παρουσίαση των μεταναστών ως «χωρίς χαρτιά» συχνά δεν είναι ακριβής. Πολύ συχνά οι μετανάστες έχουν στην κατοχή τους έγγραφα τα οποία δεν είναι νόμιμα, είναι πλαστά ή δεν είναι πλέον σε ισχύ (Ambrosini & Hajer,

³ “undocumented”, προερχόμενο από την γαλλική εκδοχή του όρου (“sans papiers”)

2023, p. 7; Fox-Ruhs & Ruhs, 2022, p. 12). Επίσης, σε πολλές χώρες οι μετανάστες δύνανται να δουλεύουν νόμιμα χωρίς να έχουν εξασφαλίσει τη νομιμότητα της διαμονής τους (de Haas et al., 2020, p. 34) γεγονός το οποίο σχετικοποιεί την έννοια του «χωρίς χαρτιά» (για ένα παράδειγμα νόμιμης εργασίας χωρίς νόμιμη διαμονή στο ελληνικό πλαίσιο βλ.: Καψάλης, 2023, σ. 119-130).

Οι κατηγοριοποιήσεις, παρόλα τα εγγενή προβλήματα τους, είναι απαραίτητες για την προσέγγιση κάθε κοινωνικού φαινομένου συμπεριλαμβανομένης της μετανάστευσης (Collyer & de Haas, 2010). Αν και συχνά ρευστές, έχουν νόημα για τη διαμόρφωση της πολιτικής και ακολούθως πρέπει να γίνονται με προσοχή καθώς έχουν βαρύτητα και επηρεάζουν τόσο τις ζωές όσο και τα δικαιώματα μεταναστών (de Haas et al., 2020, p. 34). Δεν υπάρχει ο τέλειος και χωρίς προβλήματα ορισμός. Κρίσιμο παραμένει οι όροι να χρησιμοποιούνται κριτικά και να σταθμίζονται πάντα οι επιπτώσεις που έχει η χρήση τους εντός του κάθε πλαισίου. Για τους σκοπούς της παρούσας διπλωματικής επιλέχθηκε η χρήση του όρου «παράτυποι» καθώς αφενός είναι αυτός που χρησιμοποιείται από τους περισσότερους διεθνείς οργανισμούς συμπεριλαμβανομένων των Ηνωμένων Εθνών (Fox-Ruhs & Ruhs, 2022, p. 12) και αφετέρου θεωρήθηκε σχετικά ουδέτερος και χωρίς περιττές πολιτικές συνδηλώσεις.

Αν και η διασαφήνιση των όρων έχει σημασία, πρέπει να τονιστεί ότι στην πράξη δεν υφίσταται σαφής διάκριση μεταξύ νομιμότητας και παρατυπίας. Οι μετανάστες συχνά βρίσκονται σε ενδιάμεσα νομικά καθεστώτα μεταξύ των δύο άκρων ενώ το νομικό καθεστώς που κατέχουν δεν είναι σταθερό στον χρόνο. Θα ήταν ακολούθως δόκιμο να αναφερόμαστε σε ένα συνεχές από τη νομιμότητα έως την παρατυπία και όχι σε δύο στατικές ταυτότητες (Καψάλης, 2018, σ. 174; Collyer & de Haas, 2010, p. 472; de Haas et al., 2020, p. 34). Πολλοί μελετητές χρησιμοποιούν όρους όπως αβέβαιο ή επισφαλές καθεστώς προκειμένου να αναδείξουν το πλήθος των ενδιάμεσων γκρίζων θέσεων τις οποίες καταλαμβάνουν οι μετανάστες εντός αυτού του συνεχούς (Nyers, 2010, p. 131). Αλλού χρησιμοποιούνται οι όροι της παρανομимότητας ή της ανομιμότητας (Καψάλης, 2023). Σε κάθε περίπτωση, αυτό που παραμένει κρίσιμο είναι το γεγονός ότι όλες αυτές οι ταυτότητες είναι πολιτικές ταυτότητες και ότι υποδηλώνουν μια σχέση μια το κράτος η οποία έχει πραγματικές και υλικές και συνέπειες για τα δικαιώματα των

μεταναστών (De Genova, 2002). Η νομική αμφισημία που χαρακτηρίζει το καθεστώς πολλών μεταναστών δεν είναι φυσικό φαινόμενο αλλά αποτέλεσμα των πολιτικών για τη μετανάστευση (Kubal, 2013, p. 557).

3.2. Ποσοτική διάσταση

Η δυσκολία του να υιοθετηθεί ένας ευρέως αποδεκτός ορισμός σχετικά με το ποια άτομα τελικά μπορούν να οριστούν ως παράτυποι μετανάστες καθιστά περίπλοκους και τους υπολογισμούς σχετικά με το πόσοι είναι τελικά οι παράτυποι μετανάστες (Ambrosini & Hajer, 2023, p. 9). Αναπόφευκτα, οι σχετικοί υπολογισμοί αποτελούν στην καλύτερη περίπτωση εκτιμήσεις (Spencer & Triandafyllidou, 2020, p. 2). Αυτό συμβαίνει καθώς ο υπολογισμός των παράτυπων μεταναστών περιλαμβάνει μια σειρά από μεθοδολογικές προκλήσεις οι οποίες μεταξύ άλλων συμπεριλαμβάνουν την έλλειψη διαθέσιμων δεδομένων. Η πραγματικότητα αυτή έχει ως αποτέλεσμα οι συγκρίσεις μεταξύ χωρών να είναι ακόμα πιο δύσκολες εξαιτίας του ότι η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε για την εκτίμηση του αριθμού των παράτυπων μεταναστών σε μια χώρα ενδέχεται να μην είναι κατάλληλη για τις μετρήσεις σε μία άλλη (Fox-Ruhs & Ruhs, 2022, p. 13). Με άλλα λόγια, τα στατιστικά στοιχεία συλλέγονται με διαφορετικούς τρόπους ανά τον κόσμο, χρησιμοποιώντας διαφορετικές μεθόδους και διαφορετικούς ορισμούς (de Haas et al., 2020, p. xv).

Έχοντας αυτούς τους περιορισμούς υπόψη, η ποσοτική αποτύπωση του φαινομένου της παράτυπης μετανάστευσης με βάση τις διαθέσιμες εκτιμήσεις δεν παύει να είναι χρήσιμη για την κατανόηση της έκτασης του φαινομένου. Η τρέχουσα εκτίμηση των Ηνωμένων Εθνών είναι ότι το 2020 υπήρχαν παγκόσμια 281 εκατομμύρια διεθνείς μετανάστες⁴ το οποίο ισούται με το 3.6 % του παγκόσμιου πληθυσμού (McAuliffe & Triandafyllidou, 2021, p. xi). Αν και σε απόλυτους αριθμούς φαίνεται να υπάρχει τεράστια αύξηση του αριθμού των διεθνών μεταναστών από το 1960 –όπου εκτιμάται ότι ήταν περίπου 93 εκατομμύρια- έως σήμερα, στην πραγματικότητα το ποσοστό των διεθνών μεταναστών ως μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού κυμαίνεται διαχρονικά γύρω στο 3% (de Haas et al., 2020, p. 4).

⁴ Οι οποίοι ορίζονται ως άνθρωποι που ζουν εκτός της χώρας καταγωγής τους για τουλάχιστον έναν χρόνο.

Ειδικότερα αναφορικά με τους παράτυπους μετανάστες, σύμφωνα με το Γραφείο του Υπατού Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου το 2014, εκτιμάται ότι αντιπροσωπεύουν το 15-20% του συνόλου των διεθνών μεταναστών (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights [UN OHCHR], 2014, p. 3). Το ποσοστό του αριθμού των παράτυπων μεταναστών παρουσιάζει τεράστιες διακυμάνσεις ανά τον κόσμο. Σε κάποιες χώρες της Ασίας και της Αφρικής ενδέχεται ακόμα και να ξεπερνάει το 50% του συνόλου των μεταναστών (Spencer & Triandafyllidou, 2020, p. 2). Στη Βόρεια Αμερική υπολογίζεται ότι το 2013 υπήρχαν περίπου 11 εκατομμύρια μετανάστες χωρίς χαρτιά⁵ με τους Μεξικανούς να αντιπροσωπεύουν περίπου το 56% αυτού του πληθυσμού (Rosenblum & Ruiz Soto, 2015, p. 1). Σύμφωνα με πιο πρόσφατα στοιχεία ο συνολικός αριθμός των χωρίς χαρτιά μεταναστών στις ΗΠΑ ήταν 10.6 εκατομμύρια το 2018 (Warren, 2020, p. 32).

Στην Ευρώπη οι εκτιμήσεις σχετικά με το φαινόμενο της παράτυπης μετανάστευσης είναι λιγότερο επικαιροποιημένες και ακριβείς (Ambrosini & Hajer, 2023, p. 9) ωστόσο σε γενικές γραμμές το φαινόμενο έχει μικρότερη έκταση συγκριτικά με άλλες ηπείρους (Spencer & Triandafyllidou, 2020, p. 2). Το 2008 ο αριθμός των παράτυπων μεταναστών υπολογιζόταν από 1.9 έως 3.8 εκατομμύρια στην Ευρώπη των 27, ήτοι οι παράτυποι μετανάστες αποτελούσαν το 0.4-0.8 τοις εκατό του συνολικού πληθυσμού ή το 7-13 τοις εκατό των αλλοδαπών κατοίκων⁶. Αξίζει να αναφερθεί ότι από το 2002 έως το 2008 ο αριθμός των παράτυπων μεταναστών μειώθηκε σημαντικά ως αποτέλεσμα της διεύρυνσης της ΕΕ⁷ αλλά και ως αποτέλεσμα των προγραμμάτων νομιμοποίησης μεταναστών (Vogel et al., 2011, p. 93).

Περίπου μια δεκαετία μετά από τις ανωτέρω εκτιμήσεις, το Pew Research Center (2019) αναφέρει ότι ο αριθμός των παράτυπων μεταναστών στην Ευρώπη το 2017 κυμαίνονταν από 2.9 έως 3.8 εκατομμύρια. Σύμφωνα με την ίδια έρευνα το μισό του συνόλου των παράτυπων μεταναστών στην Ευρώπη βρισκόταν σε

⁵ Όπου οι πρωτότυπες πηγές χρησιμοποιούν τον όρο “undocumented” μεταφέρεται εδώ ως «χωρίς χαρτιά» αντί για «παράτυποι».

⁶ Αναφέρεται ως “foreign resident population”.

⁷ Από το 2002 έως το 2008 εισήλθαν δώδεκα νέες χώρες με αποτέλεσμα η ΕΕ να αριθμεί το 2008 είκοσι επτά Κ-Μ. Οι χώρες που εισήλθαν ήταν οι εξής: Τσεχία, Εσθονία, Κύπρος, Λετονία, Λιθουανία, Ουγγαρία, Μάλτα, Πολωνία, Σλοβακία, Σλοβενία, Βουλγαρία, Ρουμανία.

Γερμανία (1.0-1.2 εκατομμύρια) και Ηνωμένο Βασίλειο (0.8-1.2 εκατομμύρια)⁸. Με βάση αυτή την εκτίμηση, η αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ το 2020 μείωσε σημαντικά τον αριθμό των παράτυπων μεταναστών εντός της Ένωσης (Fox-Ruhs & Ruhs, 2022, p. 13).

3.3. Το παράδοξο (;) της παράτυπης μετανάστευσης

Πριν από περίπου ένα τέταρτο του αιώνα ο Massey (1999) αναφέρθηκε σε ένα μετανεωτερικό παράδοξο. Παρατήρησε αφενός ότι η παγκόσμια οικονομία απελευθερώνει δυνάμεις τέτοιες οι οποίες οδηγούν σε αύξηση της μετανάστευσης από τις αναπτυσσόμενες στις αναπτυγμένες χώρες. Αφετέρου, οι ίδιες δυνάμεις της παγκόσμιας οικονομίας δημιουργούν συνθήκες εντός των ανεπτυγμένων χωρών οι οποίες προάγουν την εφαρμογή αυστηρών και περιοριστικών μεταναστευτικών πολιτικών. Το «παράδοξο» αυτό επιχειρεί να περιγράψει την περίπλοκη αλληλεπίδραση των οικονομικών δυνάμεων, της μετανάστευσης και των πολιτικών για τη μετανάστευση στις ανεπτυγμένες χώρες. Ταυτόχρονα, η ύπαρξη της παράτυπης μετανάστευσης αναδεικνύει την αντίφαση μεταξύ αφενός της παγκοσμιοποίησης και της ανάγκης των αγορών εργασίας των ανεπτυγμένων χωρών για ευέλικτο και πρόθυμο εργατικό δυναμικό και αφετέρου των αποτρεπτικών και περιοριστικών μεταναστευτικών πολιτικών (Ambrosini & Hajer, 2023, p. 32).

Ωστόσο, σε τι βαθμό οι ανωτέρω περιγραφόμενες αντιφάσεις και παράδοξα είναι ανεξήγητα; Αυτό που επιχειρείται να αναδειχθεί εδώ είναι το κατά πόσον η πραγματικότητα της παράτυπης μετανάστευσης αποτελεί αποτυχία των διακηρυγμένων πολιτικών για τη μετανάστευση ή κατά πόσον η ύπαρξη παράτυπων μεταναστών εξυπηρετεί άλλες ανάγκες.

⁸ Στην έρευνα του Pew Research Center ως «Ευρώπη» ορίζονται οι 28 χώρες που ήταν μέλη της Ένωσης το 2017 (συμπεριλαμβανομένου του Ηνωμένου Βασιλείου) μαζί με τις τέσσερις χώρες της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών (Ισλανδία, Λιχτενστάιν, Νορβηγία, Ελβετία), σύνολο δηλαδή 32 χώρες. Επίσης η έρευνα συμπεριλαμβάνει στους παράτυπους μετανάστες (χρησιμοποιείται ο όρος “unauthorized population”) και τους αιτούντες άσυλο των οποίων η αίτηση εκκρεμεί. Ίσως αυτός να είναι και ένας από τους λόγους εξαιτίας του οποίου οι Ambrosini & Hajer αναφέρουν ότι η έρευνα είναι αμφισβητούμενη (2023, p. 9).

Ο Portes (1978) έχει προ πολλού αναδείξει ότι, αν εξετάσουμε προσεκτικά τα δομικά χαρακτηριστικά των οικονομιών των χωρών καταγωγής και τα δομικά χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας των χωρών υποδοχής, θα διαπιστώσουμε ότι η παράτυπη μετανάστευση δεν αποτελεί πρόβλημα αλλά λύση σε υπάρχοντα προβλήματα. Τα δομικά αυτά χαρακτηριστικά συνίστανται αφενός στην ανάγκη για φτηνή και παράτυπη εργασία στις χώρες υποδοχής και αφετέρου στις δημογραφικές και οικονομικές πιέσεις που αναπτύσσονται στις χώρες αποστολής (Spencer & Triandafyllidou, 2020, p. 2). Η μελέτη του Portes δεν έχει σκοπό να περιορίσει την κατανόηση των αιτιών της παράτυπης μετανάστευσης στην απλοϊκή ανάγνωση των συνθηκών προσφοράς και ζήτησης εργασίας. Ωστόσο, αναδεικνύει τους τρόπους οργάνωσης και εκμετάλλευσης της εργασίας στην παγκόσμια οικονομία ως κρίσιμους για την κατανόηση του φαινομένου της παράτυπης μετανάστευσης.

Η σημασία του παράγοντα εργασία στο πλαίσιο του μεταναστευτικού φαινομένου αποτελεί σε γενικές γραμμές κοινό τόπο, παρόλο που η έμφαση που δίνεται σε αυτή τη διάσταση της μετανάστευσης –τόσο σε ακαδημαϊκό όσο και σε πολιτικοκοινωνικό επίπεδο- παρουσιάζει διακυμάνσεις (Καψάλης, 2018, σσ. 20-22). Σύμφωνα με τον De Genova (2002), η ιδιότητα κάποιων μεταναστών ως παράτυπων δεν είναι φυσικό φαινόμενο αλλά κατασκευή η οποία είναι αποτέλεσμα των ίδιων των πολιτικών για τη μετανάστευση οι οποίες στοχεύουν στην ένταξη αυτών των πληθυσμών στις αγορές εργασίας μέσω της παρανομοποίησης τους. Πράγματι, οι παράτυποι μετανάστες συνεισφέρουν ενεργά στις οικονομίες των χωρών υποδοχής μέσω της εργασίας τους ενώ κατά κανόνα δεν είναι σε θέση να απολαύσουν τα κοινωνικά δικαιώματα και προνόμια που συνεπάγεται αυτή η συνεισφορά για όσους κατέχουν την ιδιότητα του πολίτη ή για κάποιους νόμιμους μετανάστες (Revi, 2014).

Η λογική που υιοθετείται εδώ είναι ότι αυτή η παρανομοποίηση και ο αποκλεισμός από κοινωνικά δικαιώματα έχει ως στόχο τη δημιουργία ενός πληθυσμού ευέλικτων, φθηνών και πειθήνιων εργαζομένων (De Genova, 2002; Baines & Sharma, 2002, p. 76). Ο πληθυσμός αυτός, προκειμένου να διατηρήσει αυτές του τις ιδιότητες οι οποίες προκύπτουν ως ανάγκη από τα δομικά

χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας των χωρών υποδοχής, χρειάζεται να είναι νομικά ευάλωτος, δηλαδή σε καθεστώς παρατυπίας (Portes, 1978).

Σε αυτό το κεφάλαιο έγινε η εννοιολογική πλαισίωση του φαινομένου της παράτυπης μετανάστευσης. Αρχικά, διασαφηνίστηκαν οι όροι γύρω από την παράτυπη μετανάστευση και οι επιπτώσεις που αυτοί έχουν για τη συζήτηση. Κατόπιν, έγινε η ποσοτική αποτύπωση του φαινομένου σε παγκόσμιο επίπεδο. Τέλος, αναδείχθηκε η σημασία της ανάλυσης της παράτυπης μετανάστευσης στο πλαίσιο της εργασίας των μεταναστών προκειμένου να λαμβάνονται υπόψη οι πολιτικές και οικονομικές ανάγκες της κατασκευής κάποιων μεταναστών ως παράτυπων και άρα χωρίς δικαιώματα. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί παρουσιάζεται και αναλύεται το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη.

Κεφάλαιο 4: Το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη- μια επισκόπηση

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιαστεί το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη όπως αρχικά παρουσιάστηκε από τον Engin Isin. Επιπλέον θα αναδειχθούν και θα συζητηθούν κάποιες από τις βασικότερες αντιρρήσεις που έχει η βιβλιογραφία σχετικά με τη θεωρητική επεξεργασία του Isin. Η βιβλιογραφική επισκόπηση εδώ θα δώσει έμφαση στις αντιρρήσεις καθώς τα θετικά που έχει να προσφέρει το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη θα διερευνηθούν και θα συζητηθούν περαιτέρω στο κεφάλαιο 6.

Βασικός σκοπός του Isin (2008) είναι η μελέτη του τρόπου με τον οποίο τα υποκείμενα υποδύονται τους πολίτες ή αναδύονται ως πολίτες⁹. Για τον σκοπό αυτό συστήνει τις πράξεις της ιδιότητας του πολίτη (acts of citizenship) οι οποίες διακρίνονται από την ιδιότητα του πολίτη (ως τυπικό νομικό καθεστώς). Ο σκοπός εδώ δεν είναι η αμφισβήτηση της σημασίας του καθεστώτος καθεαυτού αλλά η κριτική προσέγγιση των διαδικασιών μέσω των οποίων το ίδιο το καθεστώς αμφισβητείται. Ο Isin υποστηρίζει ότι η κριτική προσέγγιση αυτή απαιτεί τη διερεύνηση των πράξεων εκείνων μέσω των οποίων διατυπώνονται οι αξιώσεις και διαμορφώνονται τα υποκείμενα. Σε αυτή τη λογική, η ιδιότητα του πολίτη δεν

⁹ Ο Isin χρησιμοποιεί εκφράσεις όπως “enact themselves as citizens” ή “enactment of citizenship” προκειμένου να αναδείξει την επιτελεσματικότητα των πράξεων.

κληρονομείται ούτε απονέμεται. Αντιθέτως, μαθαίνεται και καλλιεργείται. Ο τρόπος με τον οποίο μαθαίνεται και καλλιεργείται η ιδιότητα του πολίτη είναι οι πράξεις της ιδιότητας του πολίτη και οι πράξεις δεν προϋποθέτουν την κατοχή του τυπικού νομικού καθεστώτος. Ο Isin εκκινεί από την κληρονομιά όλων των κριτικών μελετών σχετικά με την ιδιότητα του πολίτη οι οποίες δίνουν έμφαση στις πρακτικές που παράγουν τους πολίτες σε επίπεδο κοινωνικό, πολιτικό, πολιτισμικό και συμβολικό (2008, p. 17). Παρατηρεί ωστόσο ότι οι μελέτες αυτές δεν έχουν καταπιαστεί με το ερώτημα πώς και υπό ποιες συνθήκες τα υποκείμενα μετατρέπονται σε διεκδικητικά υποκείμενα συχνά σε απρόσμενες συνθήκες. Προκειμένου να συστήσει τις πράξεις της ιδιότητας του πολίτη ως διακριτό πεδίο έρευνας ο Isin αρχικά επιχειρηματολογεί υπέρ της οντολογικής διαφοράς μεταξύ των πράξεων (acts) και των δράσεων (actions). Αν και η μεταφορά της σχετικής κουβέντας δεν είναι της παρούσης, αυτό που έχει σημασία να τονιστεί είναι ότι κατά τον Isin, η ειδοποιός διαφορά της πράξης με τη συμπεριφορά, την πρακτική, τη συνήθεια ή τη δράση, είναι ότι μια πράξη για να χαρακτηριστεί ως τέτοια πρέπει να συνιστά ρήξη με μια δεδομένη κατάσταση (2008, p. 25). Ωστόσο, διευκρινίζει ότι οι πράξεις μπορεί να πάρουν διαφορετική μορφή. Ενδέχεται να είναι πράξεις αντίστασης αλλά ενδέχεται και να είναι πράξεις υποταγής. Μια επιπλέον σημαντική παράμετρος είναι ότι οι πράξεις παράγουν τους δρώντες, όχι το αντίθετο. Οι δρώντες που αναδύονται μέσω των πράξεων δεν υπήρχαν πριν από αυτές (2008, p. 36). Μέσω των πράξεων δηλαδή μετασχηματίζονται τα ίδια τα υποκείμενα. Ακολουθώντας, ως πράξεις της ιδιότητας του πολίτη είναι αυτές που παράγουν τόσο πολίτες όσο και Άλλους (2008, p. 37). Οι πράξεις είναι δηλαδή εγγενώς διαλογικές. Παράγουν τα υποκείμενα αλλά ταυτόχρονα παράγουν και άλλα υποκείμενα τα οποία διαφοροποιούνται από τα πρώτα. Η οριοθέτηση αυτή, η παραγωγή της ετερότητας, του Άλλου, δεν συνεπάγεται ότι οι θέσεις αυτές είναι σταθερές. Είναι ρευστές υπό την έννοια ότι τα υποκείμενα μπαينوβγαίνουν σε αυτές (2008, p. 19). Καταληκτικά, η ιδιότητα του πολίτη δεν είναι απλά ένα νομικό καθεστώς αλλά είναι οι πράξεις μέσω των οποίων «πολίτες, άγνωστοι και ξένοι αναδύονται όχι ως όντα προκαθορισμένα αλλά ως όντα τα οποία πράττουν και διαντιδρούν με τους άλλους» (2008, p. 39).

Ένα ζήτημα που ανακύπτει με βάση τα ανωτέρω είναι ποιες τελικά είναι οι πράξεις της ιδιότητας του πολίτη και πώς στην πράξη θα τις διακρίνουμε από άλλες δράσεις και πρακτικές. Ο Isin δεν είναι ξεκάθαρος σχετικά με αυτό. Θέτει κάποια κριτήρια τα οποία πρέπει να πληρούνται προκειμένου να χαρακτηριστεί μια πράξη ως πράξη της ιδιότητας του πολίτη. Ένα από αυτά είναι η προϋπόθεση η πράξη να επιφέρει κάποιου είδους ρήξη. Αυτό όμως δεν μας λέει κάτι σχετικά με το πώς θα καταλάβουμε αν έχει επιτευχθεί ρήξη και άρα δεν συμβάλλει στην κατανόηση του ποιες τελικά είναι οι πράξεις της ιδιότητας του πολίτη. Η αμφισημία αυτή έχει διττό αποτέλεσμα. Πρώτον, πολλοί μελετητές χρησιμοποιούν το θεωρητικό πλαίσιο χωρίς να προβαίνουν στις απαραίτητες εννοιολογικές διασαφηνίσεις σχετικά με το γιατί ορίζουν μια δεδομένη πράξη ως πράξη της ιδιότητας του πολίτη. Δεύτερον, συχνά μελετητές εντοπίζουν παντού πράξεις της ιδιότητας του πολίτη ακόμα κι αν δεν υπάρχουν ή αν δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως τέτοιες με βάση τα κριτήρια του Isin (Brandzel, 2022, p. 397; Walters, 2008, p. 185). Συναφώς, εάν βλέπουμε παντού πράξεις της ιδιότητας του πολίτη και άρα ρήξεις, κινδυνεύουμε να παραγνωρίσουμε το πόσο σπάνιες είναι οι πραγματικές ρήξεις και οι ουσιαστικές αμφισβητήσεις υπάρχουσών καθεστώτων.

Ταυτόχρονα, κριτική έχει ασκηθεί και στη θεοποίηση της ρήξης ως αυτοσκοπού. Μια από τις κριτικές που ασκούνται συχνά στις πράξεις της ιδιότητας του πολίτη είναι ότι εντός αυτού του θεωρητικού πλαισίου δίνεται υπερβολική έμφαση στις «στιγμές» ή σε περιοδικά ξεσπάσματα (Swerts, 2014, p. 298). Αυτή η κριτική έχει κάποια βάση. Σύμφωνα με τον Isin, «να είναι κανείς πολίτης σημαίνει να αξιώνει δικαιοσύνη¹⁰: να διαρρηγνύει την έξη/habitus¹¹ και να πράττει με τρόπους οι οποίοι υπονομεύουν προϋπάρχουσες τάξεις, πρακτικές και καθεστώτα» (2009, p. 384). Αλλού ο ίδιος αναφέρει ότι «η διαφορά ανάμεσα στην έξη/habitus και τις πράξεις δεν είναι μόνο διαφορά χρονικότητας αλλά είναι επίσης και ποιοτική διαφορά η οποία έγκειται στη διάρρηξη της έξης/habitus με δημιουργικό τρόπο» (2008, p. 18). Πράγματι, στην ανάλυση του ο Isin δίνει μεγάλη έμφαση σε καίρια ξεσπάσματα τα οποία αποτελούν στιγμές κορύφωσης κατά τα άλλα μακρόχρονων

¹⁰ “make claims to justice”

¹¹ Ως έξη/habitus νοούνται «οι εσωτερικευμένοι και ενσωματωμένοι τρόποι σκέψης και συμπεριφοράς» ή «τρόποι σκέψης και συμπεριφοράς οι οποίοι έχουν εσωτερικευτεί σε διάστημα ενός σχετικά μεγάλου χρονικού διαστήματος» (Isin, 2008, p. 15).

κινήματων ή διαδικασιών. Ένα παράδειγμα που αναφέρει είναι το μποϊκοτάζ λεωφορείων στο Μοντγκόμερι των ΗΠΑ το 1955 ως παράδειγμα κορύφωσης του κινήματος για τα δικαιώματα των μαύρων στη χώρα. Υποστηρίζει ότι δημιουργικά ξεσπάσματα σαν αυτό σηματοδοτούν την μετατροπή των υποκειμένων σε διεκδικητικά υποκείμενα και είναι απαραίτητα για κάθε κοινωνική αλλαγή (2008, p. 18). Είναι γεγονός ότι η ανάλυση περιγράφει αυτά τα ξεσπάσματα σαν να έχουν κάποια ποιοτική ανωτερότητα. Στην οπτική του δεν αναδεικνύεται το γεγονός ότι τέτοια ξεσπάσματα σπάνια λαμβάνουν χώρα χωρίς να έχουν προϋπάρξει διεργασίες που να οδηγήσουν σε αυτά. Επιπλέον, η ποιοτική διαφορά την οποία προσδίδει στις πράξεις (ως καίρια ξεσπάσματα) κινδυνεύει να υποτιμήσει τη σημασία πρακτικών αντίστασης οι οποίες ενδέχεται να εγγράφονται στο πλαίσιο της έξης, δηλαδή στο πλαίσιο των καθιερωμένων και κυρίαρχων πρακτικών και τρόπων, χωρίς να επιφέρουν ρήξη.

Μία άλλη διάσταση που σχετίζεται με τη ρήξη είναι ότι η έμφαση σε αυτήν καθιστά το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη δύσκολα εφαρμόσιμο σε μη-δυτικά ή απολυταρχικά καθεστώτα. Σύμφωνα με τη Jakimów (2017, 2022), το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη θα πρέπει να αναπροσαρμοστεί προκειμένου να ανταποκρίνεται σε διαφορετικά πολιτισμικά και πολιτικά πλαίσια από αυτά εντός των οποίων παράχθηκε. Προκειμένου να επιχειρηματολογήσει υπέρ αυτής της άποψης χρησιμοποιεί ως παράδειγμα την Κίνα. Στην Κίνα, τόσο για πολιτισμικούς λόγους (οι οποίοι δεν ευνοούν τη συγκρουσιακή διάσταση) όσο και για πολιτικούς λόγους (οι οποίοι σχετίζονται με τους περιορισμούς που επιβάλλει το εκεί καθεστώς), δεν είναι δόκιμη η επιβολή της προϋπόθεσης της ρήξης προκειμένου να χαρακτηριστεί μια πράξη ως πράξη της ιδιότητας του πολίτη. Στην Κίνα, προκειμένου να προσαρμοστούν στις επιταγές του πολιτικού και πολιτισμικού πλαισίου, τα υποκείμενα υιοθετούν τρόπους οι οποίοι μπορεί να μην είναι συγκρουσιακοί ούτε να επιφέρουν ρήξεις, ωστόσο δεν παύουν να αμφισβητούν στην πράξη το καθεστώς της ιδιότητας του πολίτη. Όπως αναφέρει, η αναπροσαρμογή του μοντέλου που προτείνει συμβάλλει τόσο στην αποαποικιοποίηση των “citizenship studies” όσο και στην αναγνώριση μιας σειράς πρακτικών στις οποίες επιδίδονται τα υποκείμενα ως εχουσών ανατρεπτική

σημασία ακόμα και αν εκ πρώτης όψεως μοιάζει να εξυπηρετούν τους σκοπούς της εκάστοτε κρατικής αρχής (2022, p. 510).

Ακόμα, πολλοί μελετητές εφιστούν στην προσοχή στον κίνδυνο υπερεκτίμησης της μετασχηματιστικής δυνατότητας που ενέχει η πολιτική κινητοποίηση των μεταναστών, παράτυπων ή μη (Chimienti & Solomos, 2011). Σύμφωνα με αυτή την ανάλυση, το να αναλύουμε τις κινητοποιήσεις αυτές υπό το πρίσμα των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη ισούται με το να αποδίδουμε στα υποκείμενα που κινητοποιούνται κίνητρα τα οποία ενδέχεται να μην έχουν. Κατά τους Chimienti & Solomos, οι διεκδικήσεις που σχετίζονται με τον καθημερινό αγώνα επιβίωσης δεν είναι δόκιμο να αναλύονται ως κινητοποιήσεις που στοχεύουν στην αμφισβήτηση των ορίων του καθεστώτος της ιδιότητας του πολίτη ή ως κινητοποιήσεις που καταπιάνονται με ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αντιθέτως, υποστηρίζουν ότι η εργασία και η επιβίωση είναι τα ζητήματα που κατά κανόνα απασχολούν τους παράτυπους μετανάστες και όχι αυτά που τους αποδίδουν μελετητές και αλληλέγγυοι (2011, p. 355). Αυτή η άποψη αμφισβητεί στην πράξη την πολιτική διάσταση των αιτημάτων που σχετίζονται με θεμελιώδεις ανάγκες όπως η εργασία και η επιβίωση. Ωστόσο, ο χαρακτηρισμός αυτών των αιτημάτων ως μη πολιτικών δεν θεμελιώνεται κάπου. Για παράδειγμα, το αίτημα για νόμιμη πρόσβαση στην αγορά εργασίας και για δίκαιες και αξιοπρεπείς συνθήκες εργασίας συνδέεται άμεσα με τους αποκλεισμούς που επιβάλλει το καθεστώς της ιδιότητας του πολίτη ενώ ταυτόχρονα αποτελεί αξίωση ενός δικαιώματος. Η διατύπωση και μόνο αυτού του αιτήματος αμφισβητεί τους αποκλεισμούς της ιδιότητας του πολίτη. Αυτό συμβαίνει είτε αυτή η αμφισβήτηση διατυπώνεται ρητά από τα ενδιαφερόμενα υποκείμενα είτε όχι. Άλλωστε, όπως το έχει θέσει ο Nyers, «το να αυτοπροσδιορίζεται κάποιος δημόσια ως 'χωρίς καθεστώς' είναι από μόνο του μια πολιτική πράξη-ή καλύτερα μια πράξη πολιτικής υποκειμενοποίησης» (Nyers, 2010, p. 129). Στο πλαίσιο των μεταναστευτικών κινητοποιήσεων, ο αυτοπροσδιορισμός των ατόμων ως παράτυπων δεν συνίσταται απλά στην αναγνώριση μιας νομικής κατάστασης. Αντίθετα, αποτελεί μια σκόπιμη και πολιτικά φορτισμένη πράξη υπό την έννοια ότι τα υποκείμενα, αυτοπροσδιοριζόμενα ως παράτυπα, διαμορφώνουν ενεργά μια πολιτική ταυτότητα.

Παρά την ανωτέρω ανάλυση, γεγονός παραμένει ότι πρέπει πάντα να σταθμίζεται ψυχραιμία η μετασχηματιστική δυνατότητα που έχουν οι πράξεις της ιδιότητας του πολίτη τόσο για τα ίδια τα υποκείμενα όσο και για την κατάσταση στην οποία βρίσκονται. Η ψυχραιμία αυτή ωστόσο δεν χρειάζεται να συνίσταται σε εκ των προτέρων απόρριψη κάθε μετασχηματιστικού ή χειραφετητικού ενδεχομένου μέσω των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τη McNevin, δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι το αίτημα για ανθρώπινα δικαιώματα είναι μάταιο εντός ενός πλαισίου όπου τα ανθρώπινα δικαιώματα παραβιάζονται συστηματικά. Αυτή η υπόθεση θα σήμαινε ότι αποδεχόμαστε ως σταθερά και άρα μη ιστορικά τα όρια της σημερινής πολιτικοκοινωνικής κατάστασης. Ταυτόχρονα, θα σήμαινε και την απόρριψη της πιθανότητας να αλλάξουν αυτά τα όρια. Τέλος, θα σήμαινε την ερμηνεία και κατανόηση της κυρίαρχης εξουσίας ως απόλυτης και άρα μη επιδεχόμενης αμφισβήτησης (2013, p. 197). Η ανάγνωση αυτή αναγνωρίζει τους περιορισμούς που επιβάλλει η κυρίαρχη εξουσία αναγνωρίζοντας όμως ταυτόχρονα τη δυνητική μετασχηματιστική δυνατότητα αιτημάτων και αγώνων που σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη και την αμφισβήτηση των αποκλεισμών που αυτή παράγει.

Μια ακόμα κριτική που αξίζει να αναφερθεί είναι αυτή που εκκινεί από την παρατήρηση ότι η ιδιότητα του πολίτη περιέχει εγγενείς αποκλεισμούς και βία και άρα δεν πρέπει να χρησιμοποιείται καθόλου σαν έννοια. Σε αυτό το πλαίσιο, η Brandzel (2022) υποστηρίζει ότι όσοι μελετητές καταπιάνονται με τις πράξεις της ιδιότητας του πολίτη (αλλά και με την ιδιότητα του πολίτη γενικότερα) αναπαράγουν άθελα τους τις βίαιες λειτουργίες που ενυπάρχουν στην ιδιότητα του πολίτη ως έννοιας και ως καθεστώτος. Η βία αυτή συνίσταται μεταξύ άλλων στη ρύθμιση, πειθαρχία και συμμόρφωση του κοινωνικού σώματος προκειμένου να ανταποκρίνεται σε ένα φαντασιακό πρότυπο το οποίο αυθαίρετα καθορίζει ποιοι είναι άξιοι να είναι πολίτες και ποιοι όχι. Παρόμοια επιχειρήματα αρθρώνονται και εντός της βιβλιογραφίας της αυτονομίας της μετανάστευσης (*autonomy of migration*). Εντός της βιβλιογραφίας αυτής η ιδιότητα του πολίτη αντιμετωπίζεται με καχυποψία και σκεπτικισμό (Nyers, 2015, p. 31). Εδώ, η ιδιότητα του πολίτη νοείται ως ένα τοίχος το οποίο καθορίζει δια του περιορισμού τον ορίζοντα των νοητών πολιτικών πρακτικών και άρα δυνατοτήτων. Η ιδιότητα του πολίτη είναι

αυτή που καθιστά κάποια υποκείμενα ως μη άξια δικαιωμάτων (Papadopoulos & Tsianos, 2013, p. 179, 182). Ακολουθώντας, σύμφωνα με αυτή την οπτική, ως έδαφος διεκδίκησης έχει περιορισμένες προοπτικές και άρα δεν έχει να προσφέρει κάτι στις διεκδικήσεις των υποκειμένων. Το ανωτέρω επιχείρημα των Papadopoulos και Tsianos δεν διατυπώνεται ως απάντηση στο θεωρητικό πλαίσιο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη ωστόσο αναφέρεται εδώ ως μια κεντρική αντίρρηση που έχει να προσφέρει η βιβλιογραφία σε όσα ζητήματα άπτονται της ιδιότητας του πολίτη, συμπεριλαμβανομένων των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη. Αναφορικά με τη βασιμότητα του επιχειρήματος, αξίζει εδώ να αναφερθεί ότι γενικά είναι ευρέως αποδεκτό ότι η ιδιότητα του πολίτη είναι ένα μέσο κοινωνικής περιχαράκωσης και ότι οι αποκλεισμοί που παράγει αποτελούν ύψιστη εκδήλωση κρατικής κυριαρχίας (Brubaker, 1992). Η ανωτέρω πραγματικότητα δεν αναιρεί ωστόσο το γεγονός ότι η ιδιότητα του πολίτη αποτελεί εύφορο έδαφος διεκδικήσεων οι οποίες άμεσα ή έμμεσα αμφισβητούν τα όρια της.

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση του μοντέλου των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη, στα επόμενα τρία υποκεφάλαια θα παρουσιαστούν τρεις εμπειρικές μελέτες που έχει να προσφέρει η βιβλιογραφία και σχετίζονται με την αξιοποίηση του μοντέλου στην πράξη για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών.

4.1. Ελλάδα: η καμπάνια «Όχι στον ρατσισμό από κούνια»

Οι Gousis και Gill (2023) καταπιάνονται με την καμπάνια «Όχι στον ρατσισμό από κούνια» που αναπτύχθηκε στην Ελλάδα στα μέσα της δεκαετίας του 2000. Βασικός σκοπός της καμπάνιας ήταν η διεκδίκηση νομοθετικών αλλαγών που θα επέτρεπαν στους «μετανάστες δεύτερης γενιάς» οι οποίοι γεννήθηκαν ή/και μεγάλωσαν στην Ελλάδα να αποκτήσουν την ελληνική υπηκοότητα. Κεντρικός πυλώνας αυτών των αλλαγών ήταν η χορήγηση πιστοποιητικών γέννησης σε όσα παιδιά γεννήθηκαν στην Ελλάδα. Περιγράφοντας τις ελληνικές πολιτικές ιθαγένειας της περιόδου ως από τις πιο αυστηρές στην Ευρώπη, οι συγγραφείς προσπαθούν να αναδείξουν τις απαντήσεις που αρθρώθηκαν –μέσω της καμπάνιας– απέναντι σε αυτές τις πολιτικές από άτομα, κοινότητες και οργανώσεις μεταναστευτικής καταγωγής. Για αυτό τον σκοπό εξερευνούν τις περιπτώσεις/ιστορίες ζωής δύο ατόμων-αμφότερων

χωρίς νομικό καθεστώς στην Ελλάδα εκείνη την περίοδο: της Loretta Macauley, μιας γυναίκας από τη Σιέρα Λεόνε που ήρθε στην Ελλάδα το 1982, και του Michael Afolayan, ενός άντρα που γεννήθηκε το 1980 στην Αθήνα από μετανάστες γονείς με καταγωγή από τη Νιγηρία. Μέσα από αυτή την εξερεύνηση αναδεικνύονται οι διαδικασίες μέσω των οποίων οι ανωτέρω δύο αναδύθηκαν ως πολιτικά και διεκδικητικά υποκείμενα και έπαιξαν ηγετικό ρόλο στην καμπάνια. Η καμπάνια καθοδηγήθηκε από την Οργάνωση Ενωμένων Γυναικών Αφρικής της οποίας ιδρύτρια υπήρξε η Macauley. Η Οργάνωση κατάφερε να δημιουργήσει συμμαχίες συσπειρώνοντας κόσμο γύρω από τα αιτήματα της αλλά και να επαναδιατυπώσει τους κυρίαρχους τρόπους διεκδίκησης. Η εφευρετικότητα των επικοινωνιακών μέσων που χρησιμοποιήθηκαν, η δημιουργικότητα των δράσεων της καμπάνιας και η ενεργή συμμετοχή νέων μαύρων ακτιβιστών και ακτιβιστριών (black activists) υπήρξαν από τις πιο σημαντικές παρακαταθήκες της. Οι συγγραφείς καταλήγουν ότι η επιτυχία της καμπάνιας δεν μπορεί να μετρηθεί με έναν μονοσήμαντο τρόπο λαμβάνοντας υπόψη απλά και μόνο το εάν και πόσες νομοθετικές αλλαγές τελικά επέφερε. Αντίθετα, επισημαίνουν την μετασχηματιστική δυνατότητα που ενυπάρχει στους αγώνες που βασίζονται σε αιτήματα που σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη και επιχειρηματολογούν υπέρ της θέσης σύμφωνα με την οποία η ιδιότητα του πολίτη δεν είναι απλά ένα νομικό καθεστώς αλλά περιλαμβάνει ταυτόχρονα όλες τις πρακτικές εκείνες που δημιουργούν τελικά τους πολίτες.

4.2. Κίνα: οι οργανώσεις μεταναστών εργατών

Η Jakimów (2017) εξετάζει τις πρακτικές και στρατηγικές που χρησιμοποιούνται από μη-κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) μεταναστών εργατών¹² στην Κίνα προκειμένου να αμφισβητήσουν τις συνέπειες που επιφέρει το σύστημα hukou¹³ στην απόλαυση

¹² Οι ΜΚΟ μεταναστών εργατών στο πλαίσιο της Κίνας διαφέρουν από τα επίσημα συνδικάτα της χώρας τα οποία κατά βάση ελέγχονται από το κράτος. Η ανάλυση της θέσης και του ρόλου των ΜΚΟ αυτών (αλλά και των ΜΚΟ γενικά) στο πλαίσιο των σχέσεων κράτους-κοινωνίας στην Κίνα υπερβαίνει τους σκοπούς της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

¹³ Το “hukou” μπορεί να αποδοθεί στα ελληνικά ως «σύστημα καταγραφής νοικοκυριών» (household registration system). Οι μετανάστες εργάτες οι οποίοι πηγαίνουν από την επαρχία στην πόλη για δουλειά έχουν στην κατοχή τους το “rural hukou”. Χωρίς την κατοχή “urban hukou” έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε ορισμένα επαγγέλματα, κρατική στέγαση, υγειονομική περίθαλψη και άλλες υπηρεσίες. Η ιδιότητα τους ως μετανάστες εργάτες από την ύπαιθρο οι οποίοι ζουν και εργάζονται στις πόλεις χωρίς να έχουν στην κατοχή τους το “urban hukou” τους κατατάσσει στο περιθώριο. Θεσμικά, τα κοινωνικά δικαιώματά τους δεν αναγνωρίζονται από την αστική κοινωνία. Για περισσότερα βλ.: Yang et al., 2022.

των κοινωνικών δικαιωμάτων τους. Αν και το άρθρο της Jakimów αναφέρεται σε εσωτερικούς μετανάστες, θεωρείται σχετικό με το θέμα της παρούσας διπλωματικής λόγω της ιδιαιτερότητας του καθεστώτος των εσωτερικών μεταναστών στην Κίνα. Συνοπτικά, σύμφωνα με τη συγγραφέα, η οικονομική ανάπτυξη της Κίνας εξαρτάται από την ύπαρξη ευέλικτου, αναλώσιμου και πειθήνιου εργατικού δυναμικού. Η ανάγκη αυτή έχει εν πολλοίς καλυφθεί από την (νομική, υλική και κοινωνική) ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων που εγκαταλείπουν την ύπαιθρο και μεταναστεύουν στην πόλη (rural-urban migration) και των κατοίκων της πόλης που έχουν στην κατοχή τους το “urban hukou”. Όπως αναφέρεται αλλού, μέσω αυτής της κρατικά σχεδιασμένης ανισότητας οι (εσωτερικοί) μετανάστες εργάτες αφενός αντιμετωπίζονται ως αλλοδαποί (ή τουλάχιστον πολίτες δεύτερης κατηγορίας) στην ίδια τους τη χώρα και αφετέρου αποκλείονται από την πρόσβαση σε μια σειρά από κοινωνικά δικαιώματα (Solinger, 1999). Η συγγραφέας, χρησιμοποιώντας και προσαρμόζοντας το θεωρητικό πλαίσιο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη, παρουσιάζει τις δραστηριότητες των ΜΚΟ μεταναστών εργατών και περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο προσπαθούν να ισορροπήσουν μεταξύ των αυταρχικών περιορισμών που τους επιβάλλονται κρατικά και της επιθυμίας τους να υπερασπιστούν και να προωθήσουν τα δικαιώματα των μεταναστών εργατών. Η Jakimów εναντιώνεται στη συνήθη κριτική που ασκείται σε αυτές τις οργανώσεις σύμφωνα με την οποία δεν έχουν τη δυνατότητα να επιφέρουν αξιοσημείωτες αλλαγές για τα δικαιώματα των μεταναστών εργατών λόγω της εξάρτησης τους από το κράτος και την αγορά. Αντιθέτως, καταρρίπτοντας αυτή την κριτική, υποστηρίζει με παραδείγματα ότι οι πρακτικές/στρατηγικές οι οποίες χρησιμοποιούνται από τις ΜΚΟ αποτελούν ουσιαστική αμφισβήτηση του καθεστώτος της ιδιότητας του πολίτη στην Κίνα και άρα συνιστούν -υπό προϋποθέσεις- πράξεις αντίστασης.

4.3. Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής: το κίνημα της νεολαίας χωρίς χαρτιά

Η Sirriyeh (2018) ασχολείται με το κίνημα της νεολαίας χωρίς χαρτιά (undocumented youth movement) όπως αυτό αναπτύχθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής (ΗΠΑ)

από τις αρχές της δεκαετίας του 2000. Κεντρικός πυλώνας του κινήματος ήταν η καμπάνια για την υιοθέτηση του “Development, Relief and Education for Alien Minors (DREAM) Act” (Νόμος για την Ανάπτυξη, Αρωγή και Εκπαίδευση των Ανήλικων Αλλοδαπών). Ο νόμος στόχευε στο να προσφέρει στους ανήλικους χωρίς χαρτιά μία δίοδο για τη μετέπειτα πρόσβαση στο δικαίωμα στην ιθαγένεια. Η καμπάνια παρέμεινε ενεργή όλη τη δεκαετία του 2000 και με διάφορους τρόπους και παραλλαγές παραμένει ενεργή έως και σήμερα, ωστόσο ο νόμος τελικά δεν πέρασε από το Κογκρέσο¹⁴. Η συγγραφέας περιγράφει πώς κατά την ανάδυση του κινήματος τα αιτήματα αυτού αρθρώνονταν γύρω από το κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο αφήγημα σχετικά με την ιδιότητα του πολίτη σύμφωνα με το οποίο πολίτες είναι αυτοί που είναι σε θέση να αποδείξουν ότι αξίζουν να είναι πολίτες. Τα μέλη του κινήματος παρουσιάζονταν ως αθώοι, νέοι, μορφωμένοι, ενσωματωμένοι, νομοταγείς και έτοιμοι να συνεισφέρουν στην αμερικανική κοινωνία. Παρουσιάζονταν δηλαδή ως η ενσάρκωση του αμερικανικού ονείρου. Ωστόσο, σταδιακά –κατά βάση από το 2010 και μετά- το κίνημα άρχισε να απομακρύνεται από αυτό το αφήγημα καθώς έγινε αντιληπτό ότι ενείχε πολλούς αποκλεισμούς και συγκεκριμένα απέκλειε όσους ανθρώπους χωρίς χαρτιά δεν πληρούσαν τις προϋποθέσεις που έθετε αυτή η νοηματοδότηση της έννοιας του πολίτη. Ακολούθως, τα αιτήματα του κινήματος, αντί να περιορίζονται στην διεκδίκηση της σταδιακής απόκτησης της ιδιότητας του πολίτη για μια συγκεκριμένη ομάδα, άρχισαν να καταπιάνονται με ζητήματα που αφορούσαν τα προβλήματα της ευρύτερης χωρίς χαρτιά κοινότητας. Το αίτημα της νομιμοποίησης για κάποιους λίγους μετατράπηκε σε αμφισβήτηση της ποινικοποίησης της ευρύτερης κοινότητας και κυρίως σε αμφισβήτηση των δομών της ίδιας της κοινωνίας στην οποία ζητούσαν να ανήκουν. Κατ’ αυτόν τον τρόπο επιχειρήθηκε η συμπερίληψη όσων δεν πληρούσαν της προϋποθέσεις

¹⁴ Το 2012 ο Πρόεδρος Ομπάμα υπέγραψε μια διοικητική εντολή με το όνομα “Deferred Action for Childhood Arrivals (DACA)” (Αναβολή Μέτρων για όσους Αφίχθησαν Ανήλικοι) μέσω της οποίας δόθηκε σε όσους νέους το δικαιούνταν μια διετής αναβολή απέλασης και ένας κοινωνικός αριθμός ασφάλισης προκειμένου να μπορούν να εργάζονται νόμιμα (Sirriyeh, 2018). Η “DACA” θεωρείται μια μετριοπαθής εκδοχή του προωθούμενου τότε “DREAM Act” με μια από τις σημαντικότερες διαφορές μεταξύ των δύο να είναι ότι η πρώτη δεν ανοίγει τον δρόμο για την απόκτηση της ιθαγένειας. Επί προεδρίας Τραμπ έγινε απόπειρα κατάργησης της “DACA” κάτι το οποίο όμως τελικά δεν έγινε ύστερα από απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ. Το 2020 υπολογίζονταν ότι μέσω της “DACA” περίπου 650,000 μετανάστες χωρίς χαρτιά οι οποίοι είχαν έρθει παράτυπα στις ΗΠΑ ως ανήλικοι είχαν πλέον το δικαίωμα να ζουν και να εργάζονται χωρίς τον φόβο της απέλασης (Walters & Holruch, 2020).

ένταξης στο κυρίαρχο μοντέλο της ιδιότητας του πολίτη το οποίο συχνά περιελάμβανε και περιθωριοποιημένες ομάδες πολιτών. Συνολικότερα, οι νέοι που συμμετείχαν στο κίνημα συγκροτήθηκαν ως πολιτικά υποκείμενα μέσω της διεκδίκησης των δικαιωμάτων τους και μέσω της ανάδειξης των υπαρχουσών πράξεων της ιδιότητας του πολίτη στις οποίες επιδίδονταν και οι οποίες τους καθιστούσαν ούτως ή άλλως – ανεξαρτήτως νομικού καθεστώτος- μέλη της κοινωνίας.

Κεφάλαιο 5: Το πλαίσιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα γίνει μια επισκόπηση των σημαντικότερων διεθνών και ευρωπαϊκών κειμένων αναφορικά με την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών.

5.1. Το διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Το διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά κανόνα δεν κάνει διακρίσεις ανάμεσα σε πολίτες και μη-πολίτες και αναγνωρίζει θεμελιώδη δικαιώματα σε όλους ανεξαρτήτως (μεταναστευτικού) καθεστώτος. Στον πυρήνα του διεθνούς δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων βρίσκεται η Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Universal Declaration of Human Rights) η οποία στο άρθρ. 2 ορίζει ότι:

Κάθε άνθρωπος δικαιούται να επικαλείται όλα τα δικαιώματα και όλες τις ελευθερίες που προκηρύσσει η παρούσα Διακήρυξη, χωρίς καμία απολύτως διάκριση, ειδικότερα ως προς τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τις θρησκευτικές, τις πολιτικές ή οποιεσδήποτε άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τη γέννηση ή οποιοδήποτε άλλο καθεστώς (United Nations General Assembly, 1948)

Η Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου –όπως λέει και το όνομα της- ήταν διακήρυξη και όχι σύμβαση ή σύμφωνο. Ακολουθώντας, παρόλο που επιβάλλει καθήκοντα στα κράτη δεν έχει νομική ισχύ και δεν είναι νομικά δεσμευτική. Μετά το 1948 άρχισε σταδιακά να καταρτίζεται ο διεθνής χάρτης ανθρωπίνων δικαιωμάτων προκειμένου να δώσει νομική ισχύ και περιεχόμενο στις οικουμενικές αλλά αφηρημένες αρχές που κατοχυρώνει η Διακήρυξη (Dembour & Kelly, 2011, p. 28).

Παρόμοια άρθρα σχετικά με την αρχή της μη διάκρισης εντοπίζονται σε όλα τα κατοπινά κείμενα που προέρχονται από το σύστημα των Ηνωμένων Εθνών και συναποτελούν το διεθνές πλαίσιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η αρχή της μη διάκρισης αντικατοπτρίζει την κατανόηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως οικουμενικών. Τα άτομα δεν χρειάζεται να έχουν την ιδιότητα του πολίτη για να δικαιούνται θεμελιώδη δικαιώματα, τα δικαιούνται έχοντας την ιδιότητα του ανθρώπου. Η αρχή της μη διάκρισης θεωρείται ότι αφορά και τα κοινωνικά δικαιώματα. Ενώ γενικά είναι επιτρεπτό για τα κράτη να κάνουν διακρίσεις μεταξύ πολιτών και μη πολιτών, οι διακρίσεις αυτές πρέπει να γίνονται με προσοχή και σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας και όχι να καταλήγουν σε πλήρη άρνηση δικαιωμάτων (Cholewinski, 2005, p. 28). Ακολούθως, οι παράτυποι μετανάστες έχουν δικαιώματα στη βάση του συνόλου των διεθνών ανθρωπίνων δικαιωμάτων εκτός αν αποκλείονται ρητά από κάποιο δικαίωμα. Ο πυρήνας των διεθνών ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελείται από εννιά Συμβάσεις¹⁵ ωστόσο εδώ θα γίνει αναφορά σε δύο από αυτές οι οποίες έχουν άμεση συνάρτηση με τα κοινωνικά δικαιώματα των παράτυπων μεταναστών.

Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτισμικά Δικαιώματα (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, ICESCR) δεν κάνει διάκριση στη βάση της υπηκοότητας ή του νομικού καθεστώτος και προβλέπει δικαιώματα για όλους (United Nations General Assembly, 1966). Ωστόσο, στο άρθρο που αναφέρεται στην αρχή της μη-διάκρισης (άρθ. 2 παρ. 2) η υπηκοότητα δεν αναφέρεται ρητά ως απαγορευτικό έδαφος για διακρίσεις (Cholewinski, 2005, p. 28). Το Σύμφωνο έχει επικυρωθεί από όλα τα ευρωπαϊκά κράτη και είναι νομικά δεσμευτικό. Γενικά, περιλαμβάνει έναν αξιολογούμετο αριθμό κοινωνικών δικαιωμάτων συμπεριλαμβανομένων δικαιωμάτων που

¹⁵ (1) Διεθνής Σύμβαση για την Κατάργηση κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (1965), (2) Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (1966), (3) Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτισμικά Δικαιώματα (1966), (4) Σύμβαση για την Εξάλειψη όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών (1979), (5) Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (1984), (6) Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989), (7) Διεθνής Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Μεταναστών Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους (1990), (8) Διεθνής Σύμβαση για την Προστασία όλων των προσώπων από Αναγκαστική Εξαφάνιση (2006), (9) Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (2006) (European Union Agency for Fundamental Rights [FRA], 2011, p. 19).

σχετίζονται με την εργασία, την κοινωνική προστασία, το αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης, την απόλαυση του καλύτερου δυνατού επιπέδου σωματικής και ψυχικής υγείας και την εκπαίδευση (Bicocchi & LeVoy, 2007, p. 11). Ωστόσο, το πεδίο εφαρμογής των κοινωνικών δικαιωμάτων που προβλέπει το Σύμφωνο έχει αποδειχθεί αμφιλεγόμενο (European Union Agency for Fundamental Rights [FRA], 2011, p. 21) παρόλο που Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών που επιβλέπει την εφαρμογή του έχει διευκρινίσει ότι τα δικαιώματα που προβλέπονται σε αυτό εφαρμόζονται σε όλους ανεξαρτήτως νομικού καθεστώτος (United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights [UN CESCR], 2009, par. 30).

Η Διεθνής Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Μεταναστών Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους (International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families, ICRMW) (United Nations General Assembly, 1990) υιοθετήθηκε το 1990 από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών ύστερα από διαπραγματεύσεις που κράτησαν μια δεκαετία (Edelenbos, 2005). Η Σύμβαση περιλαμβάνει εκτεταμένα δικαιώματα τα οποία αναφέρεται ρητά ότι αφορούν και τους παράτυπους μετανάστες. Ωστόσο, έως σήμερα έχει επικυρωθεί από μόλις 58 χώρες. Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης καμία χώρα δεν την έχει επικυρώσει και συνεπεία αυτού έχει ελάχιστα επηρεάσει την απόλαυση κοινωνικών δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών εντός της Ένωσης (Fox-Ruhs & Ruhs, 2022, p. 15). Σε παγκόσμιο επίπεδο, οι δέκα χώρες με τον μεγαλύτερο αριθμό εισερχόμενων μεταναστών¹⁶ δεν την έχουν επικυρώσει (United Nations, n.d.). Ταυτόχρονα, πολλές χώρες αποστολής μεταναστών όπως η Ινδία, η Κίνα, η Βραζιλία και η Αιθιοπία επίσης δεν την έχουν επικυρώσει (de Haas et al., 2020, p. 13).

Κομβική για τα δικαιώματα των παράτυπων μεταναστών θεωρείται και η Σύμβαση ν. 143 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για τους Μετανάστες Εργάτες (International Labour Organization [ILO], 1975). Σύμφωνα με το άρθρο 9 της ανωτέρω Σύμβασης, όσοι μετανάστες δεν κατέχουν νομικό καθεστώς και το καθεστώς τους δεν μπορεί να νομιμοποιηθεί θα πρέπει να απολαμβάνουν ίση μεταχείριση όσον αφορά δικαιώματα που σχετίζονται με αμοιβή, κοινωνική

¹⁶ Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, Γερμανία, Σαουδική Αραβία, Ρωσία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, Γαλλία, Καναδάς, Αυστραλία και Ισπανία (McAuliffe & Triandafyllidou, 2021)

ασφάλιση και άλλα προνόμια τα οποία απορρέουν από προηγούμενη εργασία την οποία έχουν παράσχει στη χώρα υποδοχής. Ωστόσο, πολλά από τα υπόλοιπα δικαιώματα της Σύμβασης αναφέρεται ρητά ότι αφορούν μόνο μετανάστες με νόμιμο καθεστώς (European Union Agency for Fundamental Rights [FRA], 2011, p. 25).

Το 2010 η Ομάδα Διεθνούς Μετανάστευσης (Global Migration Group) σε σχετική δήλωση της αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα των παράτυπων μεταναστών επισήμανε ότι στα θεμελιώδη δικαιώματα όλων των ατόμων, ανεξαρτήτως μεταναστευτικού καθεστώτος, συμπεριλαμβάνεται και το δικαίωμα προστασίας των οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών του δικαιωμάτων, μεταξύ άλλων και του δικαιώματος στην υγεία, σε ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης, στην κοινωνική ασφάλιση, στην επαρκή στέγαση, την εκπαίδευση και τις δίκαιες και ικανοποιητικές συνθήκες εργασίας (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights [UN OHCHR], 2010).

Στο πλαίσιο της επισκόπησης των διεθνών κειμένων που σχετίζονται με τα δικαιώματα των παράτυπων μεταναστών αξίζει να αναφερθεί και η Συμβουλευτική Γνώμη (Advisory Opinion) του Διαμερικανικού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ύστερα από αίτημα του Μεξικού για διευκρινίσεις σχετικά με τα εργασιακά δικαιώματα των μεταναστών εργατών. Στη Συμβουλευτική Γνώμη ορόσημο του ανωτέρω Δικαστηρίου αναφέρεται ότι:

Ένα άτομο που εισέρχεται σε ένα Κράτος και συνάπτει εργασιακή σχέση, αποκτά τα εργασιακά ανθρώπινα δικαιώματα του στο Κράτος όπου εργάζεται, ανεξαρτήτως μεταναστευτικού καθεστώτος, επειδή ο σεβασμός και η εγγύηση της απόλαυσης αυτών των δικαιωμάτων πρέπει να γίνεται χωρίς καμία διάκριση. (...) Κατ' αυτόν τον τρόπο, το μεταναστευτικό καθεστώς ενός ατόμου δεν μπορεί ποτέ να αποτελεί δικαιολογητική βάση για τη στέρηση και την απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του, συμπεριλαμβανομένων αυτών που σχετίζονται με την εργασία (Inter-American Court of Human Rights [IACtHR], 2003, par. 133-134)

Ολοκληρώθηκε εδώ η συνοπτική επισκόπηση του διεθνούς δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων που σχετίζεται με τα κοινωνικά δικαιώματα των παράτυπων μεταναστών. Στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται επισκόπηση του ευρωπαϊκού πλαισίου δικαιωμάτων.

5.2. Το ευρωπαϊκό πλαίσιο προστασίας των δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) υπεγράφη στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 και τέθηκε σε ισχύ στις 3 Σεπτεμβρίου 1953. Ήταν το πρώτο κείμενο το οποίο έδωσε ισχύ σε ορισμένα από τα δικαιώματα της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τα κατέστησε δεσμευτικά (European Court of Human Rights [ECHR], n.d.). Σύμφωνα με το άρθρο 1 της ΕΣΔΑ τα συμβαλλόμενα μέρη οφείλουν να διασφαλίζουν τα δικαιώματα της Σύμβασης σε όλα τα πρόσωπα που υπάγονται στη δικαιοδοσία τους (Συμβούλιο της Ευρώπης, 1950). Παρόλο το ευρύ πεδίο εφαρμογής της, η Σύμβαση καταπιάνεται κυρίως με την προστασία των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων αν και υπάρχει σαφής αναφορά σε δύο κοινωνικά/οικονομικά δικαιώματα: την προστασία της περιουσίας (άρθ. 1) και το δικαίωμα στην εκπαίδευση (άρθ. 2). Παρά ταύτα, σύμφωνα με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) η μη απόλαυση βασικών δικαιωμάτων από παράτυπους μετανάστες και άλλες ευάλωτες ομάδες μπορεί υπό εξαιρετικές προϋποθέσεις να συνιστά παραβίαση των άρθρων 3 (Απαγόρευση των Βασανιστηρίων-Κανείς δεν επιτρέπεται να υποβληθεί σε βασανιστήρια ή σε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία) και 8 (Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) της ΕΣΔΑ (Cholewinski, 2015). Αναφορικά με το άρθρο 8 σημειώνεται ότι προβλέπει τον σεβασμό της κατοικίας σε ένα θεωρητικό επίπεδο χωρίς αυτό να έχει απαραίτητα υλικό αντίκρισμα, ήτοι δεν κατοχυρώνει συγκεκριμένες συνθήκες διαβίωσης ή κάποιο δικαίωμα παροχής στέγης (Κτιστάκης, 2013, σ. 40).

Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ) ανακηρύχθηκε στη Νίκαια τον Δεκέμβριο του 2000 και έγινε νομικά δεσμευτικός με τη Συνθήκη της Λισαβόνας τον Δεκέμβριο του 2009. Ο ΧΘΔΕΕ εφαρμόζεται σε όλες τις πράξεις που τελούνται από τα θεσμικά όργανα και τους οργανισμούς της ΕΕ καθώς επίσης και στα κράτη μέλη όταν εφαρμόζουν τη νομοθεσία της ΕΕ (βλ. αρθ. 51: Πεδίο Εφαρμογής). Ο ΧΘΔΕΕ αποτελεί κείμενο-ορόσημο για τα δυνητικά δικαιώματα των παράτυπων μεταναστών στην ΕΕ καθώς ορίζει με σαφήνεια έναν πλήρη θεμελιωδών δικαιωμάτων τα οποία πρέπει να γίνονται σεβαστά ενός της

Ένωσης. Επιπλέον, έχει ισχύ νόμου και είναι καθολικά αποδεκτός από όλα τα Κ-Μ (Fox-Ruhs & Ruhs, 2022, p.15). Ωστόσο, οι Οδηγίες της ΕΕ που σχετίζονται με τα ζητήματα της μετανάστευσης και της εργασίας δεν επιτρέπουν μια συμπεριληπτική ανάγνωση του ΧΘΔΕΕ σύμφωνα με την οποία τα δικαιώματα που αυτός προβλέπει αφορούν όντως «κάθε άνθρωπο» ή «κάθε εργαζόμενο». Αντιθέτως, οι Οδηγίες προβλέπουν για τους παράτυπους μετανάστες μόνο την απόλαυση θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών και όχι την απόλαυση κοινωνικών δικαιωμάτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι Οδηγίες της ΕΕ λειτουργούν ως μέσα περιορισμού του πεδίου εφαρμογής του ΧΘΔΕΕ όσον αφορά τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα των παράτυπων μεταναστών (Fox-Ruhs & Ruhs, 2022, p.15). Άλλωστε, ο ίδιος ο ΧΘΔΕΕ προβλέπει ότι η κοινωνική ασφάλιση και οι κοινωνικές παροχές περιορίζονται σε όσους διαμένουν και μετακινούνται νόμιμα εντός της Ένωσης (άρθρο 34). Συνολικότερα, ακόμα και όταν η ορολογία ενός κειμένου της ΕΕ φαντάζει επαρκώς συμπεριληπτική, η πραγματική επέκταση δικαιωμάτων σε ομάδες που δεν προβλέπονται ρητά αποτελεί θέμα πολιτικής βούλησης η οποία επί του παρόντος δεν φαίνεται να υπάρχει (Cholewinski, 2005, p. 20).

Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (ΕΚΧ) είναι μια συνθήκη του Συμβουλίου της Ευρώπης η οποία εγγυάται θεμελιώδη κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα και κατά μια έννοια λειτουργεί ως αντίβαρο στην ΕΣΔΑ η οποία αναφέρεται κυρίως σε ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Ο ΕΚΧ υπογράφηκε στις 18/10/1961 στο Τορίνο και τέθηκε σε ισχύ στις 26/2/1965 ενώ από την υπογραφή του έως σήμερα έχει υποστεί αρκετές τροποποιήσεις με σημαντικότερη ίσως την τροποποίηση του 1996 (Κακαρά, 2017, σ. 11). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ) επιβλέπει την εφαρμογή του ΕΚΧ μέσω δύο διακριτών μηχανισμών: της διαδικασίας συλλογικών καταγγελιών οι οποίες υποβάλλονται από κοινωνικούς εταίρους και μη-κυβερνητικές οργανώσεις και μέσω αναφορών οι οποίες συντάσσονται από τα Κ-Μ. Η διαδικασία συλλογικών παραπόνων εισήχθη με το Πρόσθετο Πρωτόκολλο το οποίο υιοθετήθηκε το 1995 και τέθηκε σε ισχύ το 1998 (Council of Europe, n.d.). Στο παράρτημα του εν ισχύ αναθεωρημένου ΕΚΧ αναφέρεται ότι η πλειοψηφία των δικαιωμάτων που προβλέπονται (Άρθρα 1-17, 20-31) αφορούν αλλοδαπούς «μόνο στην περίπτωση που είναι υπήκοοι άλλων

Μερών οι οποίοι διαμένουν νόμιμα ή εργάζονται κανονικά στο έδαφος του ενδιαφερόμενου Μέρους» (Συμβούλιο της Ευρώπης, 1996). Παρά τους ανωτέρω περιορισμούς σχετικά με το πεδίο εφαρμογής του ΕΚΧ, η ΕΕΚΔ έχει συστηματικά ερμηνεύσει το περιεχόμενο του με τρόπο ο οποίος προστατεύει ένα πυρήνα κοινωνικών δικαιωμάτων ακόμα και για τους παράτυπους μετανάστες (O’Cinnéide, 2014). Σε αυτό το πλαίσιο, η ΕΕΚΔ, με πλήθος αποφάσεων και συμπερασμάτων της, έχει επαναλάβει ότι κάποια από τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα του ΕΚΧ ισχύουν για κάθε άτομο εντός της επικράτειας του συμβαλλόμενου κράτους καθώς η μη εφαρμογή των δικαιωμάτων αυτών θα οδηγούσε σε κάποιες περιπτώσεις σε παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή (Κτιστάκης, 2013, σ. 36).

Η παραπάνω επισκόπηση αναδεικνύει το ότι οι παράτυποι μετανάστες έχουν δικαιώματα τα οποία προβλέπονται με τρόπο ρητό και συγκεκριμένο σε διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα. Στην πράξη ωστόσο η προστασία των δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών είναι ελλειμματική (Koser, 2010). Με άλλα λόγια, υπάρχει ένα προφανές χάσμα ανάμεσα σε όσα προβλέπει το κανονιστικό πλαίσιο και στην απόλαυση των κοινωνικών δικαιωμάτων στην πράξη (Stasiulis, 1997). Η απόκλιση αυτή οφείλεται μεταξύ άλλων –αλλά όχι μόνο- και στο γεγονός ότι οι παράτυποι μετανάστες δύσκολα έχουν την απαραίτητη πρόσβαση και τα απαραίτητα μέσα προκειμένου να διεκδικήσουν και να αξιώσουν τον σεβασμό των δικαιωμάτων αυτών από την εκάστοτε έννομη τάξη.

5.3. Τρεις περιπτώσεις νομολογίας

Στα επόμενα τρία υποκεφάλαια θα αναδειχθούν μέσω της νομολογίας τρεις περιπτώσεις διεκδίκησης (κοινωνικών) δικαιωμάτων όπως αυτά εκπορεύονται από τα ανωτέρω διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα.

5.3.1. CHOWDURY και λοιποί κατά Ελλάδα. Η υπόθεση (*Chowdury and Others v. Greece*, 2017) αφορά την προσφυγή 42 υπηκόων Μπαγκλαντές κατά της Ελλάδας ενώπιον του ΕΔΔΑ. Οι 42 Μπαγκλαντεσιανοί εργαζόντουσαν παράτυπα σε καλλιέργειες φράουλας στην Μανωλάδα Ηλείας. Στους εργάτες είχαν υποσχεθεί μεροκάματο 22 ευρώ για επτά ώρες εργασίας και επιπλέον 3 ευρώ ανά ώρα για υπερωρίες. Από τα ανωτέρω χρήματα αφαιρούνταν 3 ευρώ/ημέρα για έξοδα

διατροφής. Στην πράξη, οι εργάτες δούλευαν δωδεκάωρα υπό την επίβλεψη ένοπλων φυλάκων και ζούσαν σε αυτοσχέδια παραπήγματα χωρίς τουαλέτες και τρεχούμενο νερό. Από τον Φεβρουάριο έως τον Απρίλιο του 2013 οι εργάτες προέβησαν τρεις φορές σε απεργία προκειμένου να διεκδικήσουν τα δεδουλευμένα τα οποία τους οφείλονταν. Στις 17 Απριλίου 2013 οι εργοδότες προσέλαβαν άλλους Μπαγκλαντεσιανούς προκειμένου να εργαστούν στις καλλιέργειες. Ακολούθως, περίπου 100-150 εργάτες, φοβούμενοι ότι θα χάσουν τα δεδουλευμένα τους, κατευθύνθηκαν προς το μέρος όπου βρίσκονταν οι εργοδότες προκειμένου να διεκδικήσουν τα χρήματά τους. Ένας από τους ένοπλους φρουρούς άνοιξε πυρ κατά των εργατών τραυματίζοντας τριάντα από αυτούς. Κατόπιν έρευνας του εισαγγελέα Αμαλιάδας ασκήθηκε δίωξη εις βάρος τεσσάρων ατόμων, των δύο εργοδοτών και δύο ένοπλων φυλάκων. Το Κακουργιοδικείο Πάτρας, με την από 30 Ιουλίου 2014 απόφαση του, κήρυξε τους τέσσερις κατηγορούμενους αθώους για την κατηγορία της εμπορίας ανθρώπων. Καταδίκασε έναν εκ των εργοδοτών¹⁷ και έναν εκ των ένοπλων φρουρών για σοβαρή σωματική βλάβη και παράνομη οπλοχρησία. Οι επιβληθείσες ποινές μετατράπηκαν σε χρηματικά πρόστιμα¹⁸. Ενώπιον του ΕΔΔΑ οι εργάτες υποστήριξαν ότι η εργασία τους συνιστούσε καταναγκαστική εργασία και εμπορία ανθρώπων και ότι το κράτος απέτυχε να ανταποκριθεί στις θετικές υποχρεώσεις του όπως αυτές απορρέουν από το άρθ. 4 της ΕΣΔΑ (Απαγόρευση της δουλείας και της αναγκαστικής εργασίας). Το ΕΔΔΑ κατέληξε στην απόφαση του αφενός ότι η κατάσταση των εργατών ενέπιπτε στο άρθ. 4 παρ. 2 της ΕΣΔΑ για την εμπορία ανθρώπων και την αναγκαστική εργασία¹⁹ (*Chowdury and Others v. Greece*, 2017, παρ. 101) και αφετέρου ότι η Ελλάδα απέτυχε να εκπληρώσει τις θετικές υποχρεώσεις της «ήτοι, (...) να αποτρέψει την επίδικη κατάσταση της εμπορίας

¹⁷ Ο δεύτερος αθώωθηκε καθώς δεν αποδείχθηκε ότι ήταν εργοδότης των εργατών ούτε ότι ήταν ηθικός αυτουργός της επίθεσης (*Chowdury and Others v. Greece*, 2017, παρ. 22)

¹⁸ Οι καταδικασθέντες κατηγορούμενοι άσκησαν έφεση κατά της εν λόγω απόφασης του Κακουργιοδικείου Πατρών. Στις 18/11/2019 η έφεση εκδικάστηκε από το Μικτό Ορκωτό Εφετείο Πατρών με την απόφαση του οποίου ο ένας εκ των κατηγορουμένων καταδικάστηκε σε (εξαγοράσιμη) ποινή φυλάκισης 8 ετών. Με την εν λόγω απόφαση η ποινή μειώνεται κατά 6 χρόνια καθώς πρωτόδικα ο εν λόγω κατηγορούμενος είχε καταδικαστεί σε 14 χρόνια (Μαλιχούδης, 2019). Επίσης, στις 21/10/2014 οι δικηγόροι των εργατών κατέθεσαν αίτηση ενώπιον του Αρείου Πάγου ζητώντας την ακύρωση της απόφασης του Κακουργιοδικείου. Η αίτηση απορρίφθηκε στις 27/10/2014 (*Chowdury and Others v. Greece*, 2017, παρ. 30-31)

¹⁹ Πρόκειται για την πρώτη απόφαση του ΕΔΔΑ όπου η εργασιακή εκμετάλλευση μεταναστών στον αγροτικό τομέα εξετάζεται υπό το πρίσμα της εμπορίας ανθρώπων. (ΕΕΔΑ, 2018, σ. 11)

ανθρώπων, να προστατεύσει τα θύματα, να διερευνήσει αποτελεσματικά τα διαπραχθέντα εγκλήματα και να τιμωρήσει τους υπευθύνους της εμπορίας» (*Chowdury and Others v. Greece*, 2017, παρ. 128).

5.3.2. Η υπόθεση Tümer του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η υπόθεση αφορά απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) επί αίτησης προδικαστικής αποφάσεως σχετικά με την ερμηνεία της οδηγίας 80/987/ΕΟΚ του Συμβουλίου περί προστασίας των μισθωτών σε περίπτωση αφερεγγυότητας του εργοδότη όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2002/74/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23ης Σεπτεμβρίου 2002 (στο εξής: οδηγία 80/987). Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως εστάλη στο ΔΕΕ από ολλανδικό δικαστήριο στο πλαίσιο εξέτασης ένδικης διαφοράς μεταξύ του Ο. Tümer και του διοικητικού συμβουλίου της ολλανδικής υπηρεσίας ασφαλίσεων εργαζομένων²⁰. Ο Ο. Tümer ήταν Τούρκος υπήκοος ο οποίος διέμενε στην Ολλανδία από το 1988. Από το 1988 ήταν κάτοχος άδειας διαμονής ορισμένου χρόνου υπό την προϋπόθεση να διαμένει με τη σύζυγο του με την οποία χώρισε το 1996. Το 2005 υπέβαλλε αίτηση για άδεια διαμονής αορίστου χρόνου η οποία απορρίφθηκε σε πρώτο και δεύτερο βαθμό. Από τον Απρίλιο του 2007 ο κ. Tümer δεν ήταν κάτοχος άδειας διαμονής. Στις 3/1/2005 προσελήφθη από την εταιρεία Halfmoon Cosmetics BV η οποία το 2007 κατέβαλε για λογαριασμό του εισφορές βάσει της ολλανδικής νομοθεσίας. Από τον Αύγουστο του 2007 η εταιρεία κατέβαλε μόνο μέρος του μισθού ενώ στις 22/1/2008 κήρυξε πτώχευση. Στις 26/1/2008 ο κ. Tümer ενημερώθηκε για την απόλυση του. Ο κ. Tümer έκανε αίτηση για αποζημίωση λόγω αφερεγγυότητας εργοδότη ζητώντας τα δεδουλευμένα του τα οποία δεν είχαν πληρωθεί από την εταιρεία από τον Αύγουστο του 2007 έως την απόλυση του, ήτοι το διάστημα κατά το οποίο δεν ήταν κάτοχος άδειας διαμονής. Η αίτηση του απορρίφθηκε σε πρώτο και δεύτερο από τις αρμόδιες υπηρεσίες της Ολλανδίας με την αιτιολογία ότι δεν μπορεί να θεωρηθεί μισθωτός σύμφωνα με τη νομοθεσία της χώρας εξαιτίας του ότι δεν διέμενε νόμιμα στη χώρα. Με βάση το ανωτέρω ιστορικό, το ΔΕΕ κλήθηκε να απαντήσει κατά πόσον η οδηγία 80/987 αντιτίθεται

²⁰ Ελεύθερη μετάφραση. Η απόφαση αναφέρει τον εν λόγω οργανισμό ως: Raad van bestuur van het Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen (Management Board of the Employee Insurance Schemes Implementing Body)

στην εθνική νομοθεσία σχετικά με την προστασία των εργαζομένων σε περιπτώσεις αφερεγγυότητας του εργοδότη σύμφωνα με την οποία υπήκοος τρίτης χώρας ο οποίος δεν διαμένει νόμιμα στη χώρα δεν μπορεί να θεωρηθεί μισθωτός και άρα δεν έχει δικαίωμα σε αποζημίωση λόγω αφερεγγυότητας. Το ΔΕΕ έκρινε με την απόφαση του (*Case C-311/13, Tümer*, 2014) ότι η Οδηγία 80/987 δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αποκλείει όσους δεν έχουν νόμιμο καθεστώς διαμονής και άρα η ολλανδική νομοθεσία αντιτίθεται σε αυτή. Ακολούθως κατ' αυτόν τον τρόπο το Δικαστήριο προέκρινε μια ευρεία ερμηνεία της Οδηγίας σύμφωνα με την οποία η προστασία που παρέχει αφορά και τους παράτυπους μετανάστες.

5.3.3. Διάσκεψη Ευρωπαϊκών Εκκλησιών κατά Ολλανδίας. Η υπόθεση αφορά απόφαση της ΕΕΚΔ επί προσφυγής που κατατέθηκε από την Διάσκεψη Ευρωπαϊκών Εκκλησιών στο πλαίσιο της διαδικασίας συλλογικών παραπόνων (*Conference of European Churches (CEC) v. Netherlands*, 2014). Ο ανωτέρω οργανισμός ισχυρίστηκε με την προσφυγή του ότι η νομοθεσία και η πρακτική στην Ολλανδία σχετικά με τους παράτυπους ενήλικους μετανάστες παραβιάζει το άρθρο 13 παρ. 4 (δικαίωμα στην κοινωνική και ιατρική πρόνοια) και το άρθρο 31 παρ. 3 (δικαίωμα στη στέγαση) του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (ΕΚΧ). Πιο συγκεκριμένα, ο οργανισμός ζήτησε από την ΕΕΚΔ να αποφανθεί σχετικά με το εάν το δικαίωμα των παράτυπων ενήλικων μεταναστών σε τροφή, ένδυση και στέγαση έχει παραβιαστεί στην Ολλανδία σύμφωνα με τα ανωτέρω άρθρα του ΕΚΧ. Το βασικό επιχείρημα που εξέθεσε η κυβέρνηση της Ολλανδίας ήταν ότι οι αλλοδαποί οι οποίοι διαμένουν παράτυπα στην επικράτεια της χώρας δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του ΕΚΧ. Σε αυτό το πλαίσιο, η ΕΕΚΔ επισήμανε ότι το πεδίο εφαρμογής (του ΕΚΧ) «δεν μπορεί να ερμηνεύεται με τρόπο ο οποίος αφαιρεί από τους παράτυπους μετανάστες το δικαίωμα στην προστασία των βασικότερων αναγκών τους (...) ούτε να περιορίζει θεμελιώδη δικαιώματα τους όπως το δικαίωμα στη ζωή, τη σωματική ακεραιότητα και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια» (*Conference of European Churches (CEC) v. Netherlands*, 2014, par. 66). Η ΕΕΚΔ, συνδέοντας το δικαίωμα σε τροφή, ένδυση και στέγαση με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, κατέληξε ότι η κατάσταση των παράτυπων μεταναστών στην Ολλανδία παραβιάζει τα άρθρα 13 παρ. 4 και 31 παρ. 3 του ΕΚΧ (Κτιστάκης, 2013, σ. 67). Επιπλέον, αναγνωρίστηκε ότι παρόλο που ανάγκες του ατόμου πρέπει να είναι επαρκώς επείγουσες για να

δικαιολογούν αξιώσεις που απορρέουν από το άρθρο 13 παρ. 4, το κριτήριο αυτό δεν πρέπει να ερμηνεύεται στενά (*Conference of European Churches (CEC) v. Netherlands*, 2014, par. 105). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί η παρατήρηση της ΕΕΚΔ σχετικά με το ότι παρόλο που η σχετική αρωγή δύναται να παρέχεται στους ενδιαφερόμενους από τοπικές αρχές, μη-κυβερνητικές οργανώσεις ή ιδιώτες, η πρακτική αυτή δεν δύναται να υποκαταστήσει τις θετικές υποχρεώσεις που έχει η κυβέρνηση (*Conference of European Churches (CEC) v. Netherlands*, 2014, par.119). Με αυτή της την απόφαση, η ΕΕΚΔ, επανέλαβε τη γνώμη της²¹ σύμφωνα με την οποία παρά τον εκ πρώτης όψεως αποκλεισμό των παράτυπων μεταναστών από το πεδίο εφαρμογής ΕΚΧ²², ο τελευταίος πρέπει πάντα να ερμηνεύεται σε συνάρτηση με το πνεύμα και τον σκοπό της υιοθέτησης του. Σε αυτό το πλαίσιο, βασικά κοινωνικά δικαιώματα πρέπει να απολαμβάνονται από όλους προκειμένου να διατηρηθούν οι αξίες της ζωής και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας όπως προβλέπονται άλλωστε και από την ΕΣΔΑ (Fox-Ruhs & Ruhs, 2022, p. 23).

Κεφάλαιο 6: Συζήτηση

Στο κεφάλαιο αυτό θα γίνει θεωρητική συζήτηση προκειμένου να αναδειχθούν οι προοπτικές του κάθε μοντέλου όσον αφορά τη διεκδίκηση/απόλαυση των κοινωνικών δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών. Η συζήτηση θα κινηθεί σε δύο βασικούς άξονες. Πρώτον, στις δυνατότητες πολιτικής υποκειμενοποίησης που προκρίνει το κάθε μοντέλο και δεύτερον, στους περιορισμούς του κάθε μοντέλου όσον αφορά τη δράση των παράτυπων μεταναστών.

Η πολιτική συμμετοχή παραδοσιακά κατανοείται ως έκφραση της ιδιότητας του πολίτη. Η έννοια της ιδιότητας του πολίτη βασίζεται στην έννοια του έθνους-κράτους (Albin & Mantouvalou, 2015, p. 327). Τα έθνη-κράτη αναγνωρίζουν πολιτικά δικαιώματα κατά κανόνα μόνο στους πολίτες τους. Οι τελευταίοι, μέσω

²¹ Για διατύπωση του ίδιου σκεπτικού από την ΕΕΚΔ βλ. επίσης τις κάτωθι αποφάσεις: *International Federation of Human Rights League (FIDH) v France*, 2004; *Defence for Children International v Belgium*, 2012.

²² Βλ. άρθ. 1 στο Παράρτημα του Αναθεωρημένου Κοινωνικού Χάρτη όπου αναφέρεται ότι «(...)στα άτομα που καλύπτονται από τα Άρθρα 1 έως 17 και 20 έως 31 περιλαμβάνονται αλλοδαποί μόνο στην περίπτωση που είναι υπήκοοι άλλων Μερών οι οποίοι διαμένουν νόμιμα ή εργάζονται κανονικά στο έδαφος του ενδιαφερόμενου Μέρους (...)» (Συμβούλιο της Ευρώπης, 1996).

μιας σειράς συχνά θεσμοποιημένων διαδικασιών, όπως μεταξύ άλλων η ψήφος αλλά όχι μόνο, λειτουργούν ως μέλη μιας πολιτικής κοινότητας.

Η ιδιότητα του πολίτη νοείται ως ένα νομικό καθεστώς το οποίο το κράτος αναγνωρίζει στους πολίτες του οριοθετώντας τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους. Η ιδιότητα του πολίτη, στην παραδοσιακή πολιτική σκέψη, δεν μπορεί να νοηθεί εκτός ενός δεδομένου κράτους. Τα υποκείμενα είναι πολίτες επειδή ένα συγκεκριμένο κράτος τους αναγνωρίζει ως τέτοιους. Εάν παύσει αυτή η αναγνώριση παύει και η ιδιότητα των υποκειμένων ως πολιτών, άρα ως εχόντων πολιτικά δικαιώματα.

Μια κλασσική κριτική αυτής της πραγματικότητας προέρχεται από την Arendt η οποία ανέδειξε το παράδοξο της ταύτισης του έθνους με το κράτος. Σύμφωνα με την ίδια, «(...) το κράτος παραχώρησε πλήρη ατομικά και πολιτικά δικαιώματα μόνο σε όσους άνηκαν στην εθνική κοινότητα λόγω καταγωγής ή γέννησης. Έτσι, το κράτος μετατράπηκε από όργανο του νόμου σε όργανο του έθνους» (1951/1958, p. 230). Αναμφισβήτητα πολλά έχουν αλλάξει από την περίοδο μετά τα τέλη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην οποία αναφερόταν η Arendt. Οι μετασχηματισμοί που έχουν επέλθει παγκόσμια σε πολιτικοκοινωνικό επίπεδο τις τελευταίες δεκαετίες έχουν προ πολλού αμφισβητήσει –θεωρητικά τουλάχιστον– την χρησιμότητα της εθνικής περιχαράκωσης της ιδιότητας του πολίτη (Sassen, 2002, p. 4). Ωστόσο, και σε πείσμα των μετασχηματισμών των τελευταίων δεκαετιών, η σύγχρονη ιδιότητα του πολίτη συνεχίζει να συνδέεται με το έθνος-κράτος. Περαιτέρω, ειδικά σε περιόδους κρίσης, η ιδιότητα του πολίτη λειτουργεί ως ο ακρογωνιαίος λίθος για την υπεράσπιση της εθνικής ταυτότητας (Christopoulos, 2017).

Στο πλαίσιο αυτής της σύνδεσης μεταξύ ιδιότητας του πολίτη και εθνικής ταυτότητας οι παράτυποι μετανάστες βρίσκονται εκτός της πολιτικής κοινότητας καθώς δεν έχουν την ιδιότητα του πολίτη της χώρας στην οποία διαμένουν ή/και εργάζονται. Το ζήτημα δεν είναι απλά νομικό, δεν έγκειται δηλαδή απλά στην αναγνώριση του γεγονότος ότι μια ομάδα ατόμων δεν κατέχουν το τυπικό καθεστώς της ιδιότητας του πολίτη. Αντιθέτως, έγκειται στη δυνατότητα των ατόμων αυτών να αναγνωρίζονται ως πολιτικά υποκείμενα ανεξαρτήτως τυπικού νομικού καθεστώτος. Η αντίληψη της ιδιότητας του πολίτη ως προϋπόθεσης για τη

συμμετοχή στην πολιτική κοινότητα έχει ως αποτέλεσμα τη μη αναγνώριση του δικαιώματος των παράτυπων μεταναστών να εκφράζονται ως πολιτικά όντα (Nyers, 2010, p. 129-130).

Ταυτόχρονα, υπάρχει και ακόμα μια αντίληψη του πολιτικού η οποία δυσχεραίνει την πολιτική υποκειμενοποίηση των παράτυπων μεταναστών και αξίζει να αναφερθεί. Αυτή η διάσταση σχετίζεται με τον παραδοσιακό ορισμό της πολιτικής (ως ενασχόλησης με τα κοινά) στη βάση της διάκρισης μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού²³. Σε αυτή τη λογική η πολιτική ταυτίζεται με τη δημόσια σφαίρα και ως πολιτικές αναγνωρίζονται μόνο πολύ συγκεκριμένες πράξεις. Ωστόσο, για τους παράτυπους μετανάστες η συμμετοχή στη δημόσια σφαίρα και η ανάληψη (συμβατικών ή μη) πολιτικών δράσεων αντιμετωπίζει πολλαπλά εμπόδια. Αυτά τα εμπόδια μεταξύ άλλων συμπεριλαμβάνουν την ενδεχόμενη μη γνώση της γλώσσας, την άγνοια της πολιτικής και των νόμων της χώρας υποδοχής, τον φόβο για τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει η πολιτική συμμετοχή στην προσωπική τους κατάσταση (πχ σύλληψη, απέλαση) καθώς και τις διαφορετικές αντιλήψεις που πιθανόν έχουν σχετικά με την έννοια της πολιτικής συμμετοχής γενικότερα (Albin & Mantouvalou, 2015, p. 327).

Από όσα έχουν αναφερθεί μέχρι στιγμής προκύπτει ότι οι παράτυποι μετανάστες, προκειμένου να αναγνωριστούν ως πολιτικά όντα, καλούνται να επεκτείνουν τα όρια του πολιτικού. Πρέπει δηλαδή να αμφισβητήσουν εδραιωμένες αντιλήψεις σχετικά με το ποιος είναι ή δικαιούται να είναι μέλος της πολιτικής κοινότητας. Πρέπει επίσης να αμφισβητήσουν αντιλήψεις σχετικά με το ποιοι είναι οι καθιερωμένοι και αποδεκτοί τρόποι να δρα κανείς εντός μιας πολιτικής κοινότητας. Η ανάλυση του Isin και το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη αποτελούν ένα σημαντικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση.

Σύμφωνα με τον Isin, τα υποκείμενα που αναδύονται μέσω των πράξεων δεν είναι a priori αναγνωρισμένα από τον νόμο. Αντιθέτως, πράττοντας ως πολίτες επηρεάζουν τον νόμο που τους αναγνωρίζει ως τέτοιους (2008, p. 24). Όπως το έχει θέσει ο Nyers, τα άτομα συγκροτούνται ως πολιτικά υποκείμενα, ως πολίτες, πριν

²³ Για τον ορισμό της πολιτικής ως ενασχόλησης με τα κοινά στη βάση της παραδοσιακής διχοτομίας δημόσιου-ιδιωτικού βλ. ενδεικτικά: Heywood, 2006, σ. 24.

αναγνωριστούν ως τέτοιοι από το κράτος (2015, p. 25). Η οπτική των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη αμφισβητεί τη συμβατική αντίληψη σύμφωνα με την οποία η ιδιότητα του πολίτη καθορίζεται απλά από ένα νομικό καθεστώς. Αντί για νομικό καθεστώς, η ιδιότητα του πολίτη –και άρα το δικαίωμα στην πολιτική συμμετοχή– αντιμετωπίζεται ως διαδικασία η οποία ενεργοποιείται από τις πράξεις της ιδιότητας του πολίτη οι οποίες λαμβάνουν χώρα ανεξαρτήτως τυπικού νομικού καθεστώτος. Με αυτόν τον τρόπο, οι πράξεις της ιδιότητας του πολίτη επανακαθορίζουν τα όρια και τους αποκλεισμούς της πολιτικής συμμετοχής.

Τέτοιες απόπειρες επανακαθορισμού είναι φανερές και στις τρεις εμπειρικές μελέτες που παρουσιάστηκαν ανωτέρω και οι οποίες χρησιμοποιούν την προσέγγιση των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη. Οι Gousis και Gill (2023), εξερευνώντας τις διαδικασίες πολιτικής υποκειμενοποίησης της Macauley και του Afolayan στο πλαίσιο της καμπάνιας «Όχι στον ρατσισμό από κούνια», ανέδειξαν τον τρόπο με τον οποίο τα αιτήματα που σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη μπορούν να επιφέρουν ρωγμές και να αμφισβητήσουν την υπάρχουσα κοινωνική και πολιτική τάξη (Gousis & Gill, 2023, p. 617). Οι συγγραφείς καταλήγουν ότι η ιστορία της καμπάνιας και της δράσης της Οργάνωσης Ενωμένων Γυναικών Αφρικής μπορεί να κατανοηθεί ως «ένα ριζοσπαστικό αντί-αφήγημα σχετικά με το ποιων η γνώση μετράει, ποιων η πολιτική έχει σημασία και ποιοι είναι τελικά μέρος της ‘Ευρωπαϊκής ιστορίας’» (Emejulu & Sobande, 2019, p. 6, cited in Gousis & Gill, 2023, p. 616).

Παρομοίως, αναλύοντας τη δράση των ΜΚΟ μεταναστών εργατών στην Κίνα, η Jakimow (2017) επισημαίνει τους τρόπους με τους οποίους η δράση αυτή αμφισβητεί τις κρατικές πολιτικές σχετικά με το ποιοι τελικά κατέχουν την (ουσιαστική) ιδιότητα του πολίτη και απολαμβάνουν τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτή. Ταυτόχρονα, αναδεικνύει τους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστες εργάτες μέσω μιας σειράς στρατηγικών διεκδίκησης διαπραγματεύονται και προσπαθούν να αναιρέσουν τα κρατικά καθορισμένα κριτήρια σχετικά με τις δυνατότητες πολιτικής συμμετοχής.

Αναδείχθηκε μέχρι στιγμής ότι οι πράξεις της ιδιότητας του πολίτη συμβάλλουν τόσο στην αμφισβήτηση της ιδιότητας του πολίτη ως προϋπόθεσης για πολιτική συμμετοχή όσο και στον επανακαθορισμό των πράξεων οι οποίες

κατανοούνται ως πολιτικές. Κατά πόσον το πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων προβαίνει στις ίδιες αμφισβητήσεις και επανακαθορισμούς; Σε αυτό το στάδιο πρέπει να γίνει μια διάκριση. Το πλαίσιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως τρόπος απόλαυσης/διεκδίκησης των δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών μπορεί να κατανοηθεί αφενός ως μέθοδος νομικής διεκδίκησης και αφετέρου ως γλώσσα πλαισίωσης των αιτημάτων των παράτυπων μεταναστών τόσο από τους ίδιους όσο και από τους συμμάχους τους. Το ερώτημα που ανακύπτει εδώ είναι το εξής: Τι πολιτικά υποκείμενα αναδύονται στο πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είτε αυτό κατανοηθεί ως λόγος (discourse) είτε ως τρόπος διεκδίκησης (strategic litigation);

Πριν διερευνηθεί αυτό το ερώτημα οφείλονται κάποιες προκαταρκτικές διευκρινίσεις. Αποτελεί γεγονός το ότι οι παράτυποι μετανάστες δεν απολαμβάνουν βασικά ανθρώπινα δικαιώματα. Οι απαντήσεις ως προς το γιατί δεν έχουν πρόσβαση σε αυτά τα δικαιώματα ποικίλουν. Ένα από τα επιχειρήματα που έχουν αναπτυχθεί σχετίζεται με την παρατήρηση ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα παραμένουν αναπόσπαστα συνδεδεμένα με τη δομή του έθνους-κράτους και την κρατική κυριαρχία παρά τις υπερεθνικές πηγές προστασίας δικαιωμάτων οι οποίες έχουν αναδυθεί τις τελευταίες δεκαετίες. Το γεγονός ότι κατά βάση τα κράτη παραμένουν η βασική πηγή των δικαιωμάτων αποκλείει τους παράτυπους μετανάστες από αυτά (Bosniak, 1991). Ένα άλλο επιχείρημα αρθρώνεται γύρω από την άποψη ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν είναι σε θέση να αμφισβητήσουν τις δομικές αιτίες που οδηγούν στην κοινωνική και πολιτική περιθωριοποίηση των παράτυπων μεταναστών και ακολούθως δεν μπορούν να την ανατρέψουν (Dembour & Kelly, 2011, p. 11). Στο πλαίσιο της παρούσας συζήτησης δεν είναι δυνατόν να δοθεί οριστική απάντηση ως προς το γιατί οι παράτυποι μετανάστες δεν έχουν επαρκή και αποτελεσματική πρόσβαση σε θεμελιώδη δικαιώματα. Η οπτική που υιοθετείται ωστόσο είναι ότι η μη απόλαυση των δικαιωμάτων αυτών σχετίζεται με δομικούς περιορισμούς και ότι η μη εφαρμογή του υφιστάμενου πλαισίου δικαιωμάτων δεν είναι ένα τυχαίο γεγονός αλλά αποτέλεσμα των περιορισμών αυτών.

Επιστρέφοντας στο ερώτημα που τέθηκε ανωτέρω, ήτοι τι πολιτικά υποκείμενα αναδύονται από τη χρήση του πλαισίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων,

η απάντηση δεν είναι μονοσήμαντη. Όσον αφορά τη στρατηγική νομικής διεκδίκησης αυτή αναπτύσσεται εντός εδραιωμένων και θεσμοποιημένων πολιτικών δομών. Μέσω της νομικής διεκδίκησης κατά κανόνα ο στόχος είναι η αποκατάσταση της απόλαυσης κάποιου δικαιώματος ή η καλυτέρευση των συνθηκών των παράτυπων μεταναστών και όχι η αμφισβήτηση των αποκλεισμών της ιδιότητας του πολίτη. Η στρατηγική της νομικής διεκδίκησης περιλαμβάνει ή/και προϋποθέτει την εκπροσώπηση των παράτυπων μεταναστών από Άλλους οι οποίοι αναλόγως το πλαίσιο ενδέχεται να είναι ΜΚΟ, άλλες οργανώσεις, ομάδες νομικής εκπροσώπησης ή ιδιώτες. Η εκπροσώπηση αυτή συχνά καθιστά τα ενδιαφερόμενα υποκείμενα αόρατα καθώς φωνή τους αρθρώνεται έμμεσα και δια αντιπροσώπων (Costa & Gonçaves, 2011). Η αορατότητα αυτή προκύπτει από τους δομικούς περιορισμούς που ενέχουν οι νομικές διαδικασίες. Το νομικό-δικαστικό σύστημα, έχοντας τις δικές του διαδικασίες και συμβάσεις, τείνει να παραβλέπει τη βιωμένη εμπειρία των υποκειμένων.

Περαιτέρω, η λογική του νομικού συστήματος καθορίζει τα όρια των πολιτικών πράξεων προκειμένου αυτές να θεωρούνται αποδεκτές και νομιμοποιημένες (Buckel et al., 2024, p. 31). Ακολουθώντας, η λογική αυτή δεν αναγνωρίζει τους ποικίλους και συχνά μη συμβατικούς τρόπους μέσω των οποίων τα άτομα διεκδικούν τα δικαιώματά τους και κινητοποιούνται. Είναι γενικά αποδεκτό ότι –ειδικά στην περίπτωση των παράτυπων μεταναστών οι οποίοι δεν θεωρούνται τυπικά μέλη της πολιτικής κοινότητας- η πολιτική κινητοποίηση ενδέχεται να λάβει μορφές οι οποίες ξεφεύγουν από ότι ορίζεται ως συμβατική πολιτική δραστηριότητα (Albin & Mantouvalou, 2015). Ακόμα, σύμφωνα με τη Νί Μhurchú (2016), οι πολιτικές πράξεις αντίστασης των παράτυπων μεταναστών συχνά μοιάζουν «ανοίκειες» σε σχέση με τις καθιερωμένες πολιτικές πράξεις στις οποίες επιδίδονται τα υποκείμενα. Φυσικά, οι παράτυποι μετανάστες συχνά επιδίδονται σε μια σειρά από οικείες πολιτικές πράξεις όπως διαδηλώσεις, διαμαρτυρίες και απεργίες. Ωστόσο, σύμφωνα με τη συγγραφέα, είναι χρήσιμο να εξερευνηθούν και οι πρακτικές εκείνες οι οποίες δεν θα χαρακτηρίζονταν συνήθως ως πολιτικές προκειμένου να αναγνωριστεί η πολλαπλότητα των τρόπων με τους οποίους τα υποκείμενα αυτά κινητοποιούνται και πολιτικοποιούνται. Όλη αυτή η ποικιλομορφία των τρόπων με τους οποίους εκφράζονται πολιτικά τα υποκείμενα

δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη στο πλαίσιο νομικών διαδικασιών και αγώνων. Ακολουθώς, τα πολιτικά υποκείμενα τα οποία αναδύονται μέσω των νομικών διεκδικήσεων είναι κατά μια έννοια ατελή.

Υπάρχει ακόμα μια διάσταση η οποία περιορίζει τις δυνατότητες πολιτικής υποκειμενοποίησης των παράτυπων μεταναστών στο πλαίσιο νομικών διεκδικήσεων. Αυτή έχει να κάνει με την έννοια της ευαλωτότητας (vulnerability) η οποία την τελευταία δεκαετία κατέχει περίοπτη θέση στο διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στη νομοθεσία της ΕΕ και στη νομολογία του ΕΔΔΑ και της ΕΕΚΔ. Τα δύο τελευταία όργανα έχουν αμφότερα χρησιμοποιήσει την έννοια της ευαλωτότητας προκειμένου να επεκτείνουν το πεδίο εφαρμογής συγκεκριμένων δικαιωμάτων σε παράτυπους μετανάστες (Da Lomba, 2014; Timmer et al, 2021). Ωστόσο, η χρησιμοποίηση της έννοιας της ευαλωτότητας παράγει αμφιλεγόμενα αποτελέσματα. Αφενός θέτει τον πήχη πολύ ψηλά προκειμένου να κριθεί ότι έχει λάβει χώρα η παραβίαση κάποιου δικαιώματος. Πρέπει να είναι ιδιαίτερα εξαιρετικές οι περιστάσεις, δηλαδή το άτομο ή τα άτομα να κριθεί ότι βρίσκονται σε μια ιδιαίτερα ευάλωτη θέση, προκειμένου να αναγνωριστούν ως υποκείμενα δικαιωμάτων (Cholewinski, 2005, p. 49). Αφετέρου, η έννοια της ευαλωτότητας ενέχει μια πατερναλιστική λογική η οποία παρουσιάζει τα άτομα περισσότερο ως αντικείμενα προστασίας παρά ως υποκείμενα δικαιωμάτων (Timmer et al, 2021, p. 195). Επιπλέον, η χρήση της έννοιας προϋποθέτει μια ιεράρχηση των υποκειμένων σύμφωνα με την οποία κάποια από αυτά τα υποκείμενα είναι περισσότερο άξια δικαιωμάτων από ότι άλλα. Σε αυτή τη λογική, όσοι πληρούν εξαιρετικές προϋποθέσεις (είναι δηλαδή πολύ ευάλωτοι) αναγνωρίζονται ως υποκείμενα δικαιωμάτων και όσοι δεν τις πληρούν αποκλείονται από αυτή την αναγνώριση (Ticktin, 2006). Συνολικά, η έννοια της ευαλωτότητας, η οποία χρησιμοποιείται κατά κόρον στο πλαίσιο νομικών διεκδικήσεων δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών, δεν συνάδει με την προοπτική της χειραφετητικής πολιτικής υποκειμενοποίησης τους. Αντιθέτως, συνάδει περισσότερο με μια λογική θυματοποίησης τους η οποία έχει ως αποτέλεσμα την περαιτέρω παραγωγή αποκλεισμών στη βάση του χαρακτηρισμού κάποιων υποκειμένων ως (πιο) ευάλωτων.

Ανωτέρω σκιαγραφήθηκαν τα όρια και οι περιορισμοί της πολιτικής υποκειμενοποίησης των παράτυπων μεταναστών στο πλαίσιο της νομικής διεκδίκησης των δικαιωμάτων τους. Η γλώσσα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ωστόσο δεν χρησιμοποιείται μόνο στο πλαίσιο νομικών διεκδικήσεων. Χρησιμοποιείται από μετανάστες αλλά και από τους συμμάχους τους για τη διεκδίκηση δικαιωμάτων και εκτός νομικών αγώνων. Η ανωτέρω σκιαγράφηση των περιορισμών δεν ισοδυναμεί με τον αποκλεισμό της χειραφετητικής προοπτικής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων γενικά. Ο σκοπός της ανάδειξης των περιορισμών αυτών είναι η προβληματικοποίηση των ορίων που ενέχει η οδός της νομικής διεκδίκησης. Όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα γενικά, η Basok (2009) διακρίνει ανάμεσα σε ηγεμονικούς και αντί-ηγεμονικούς λόγους (discourses) ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στους πρώτους περιλαμβάνονται οι λόγοι οι οποίοι συμφιλιώνονται εύκολα με τα πρότυπα της φιλελεύθερης δημοκρατίας και της κρατικής κυριαρχίας (πχ η φιλελεύθερη αντίληψη της ισότητας). Στους δεύτερους περιλαμβάνονται οι λόγοι οι οποίοι αμφισβητούν και υπονομεύουν τις οικονομικές και πολιτικές σχέσεις εξουσίας του εκάστοτε κράτους και οι οποίες υπαγορεύουν την ανάγκη για φτηνό και ευέλικτο εργατικό δυναμικό. Η διεκδίκηση των δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών εμπίπτει στους δεύτερους. Με βάση τα ανωτέρω προκύπτει ότι η γλώσσα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν είναι εγγενώς ουδέτερη και αποπολιτικοποιητική. Αντιθέτως, η στρατηγική χρήση της ενδέχεται να συνεισφέρει τόσο στην απόλαυση των δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών όσο και στην πολιτική υποκειμενοποίηση τους με πιο χειραφετητικούς όρους.

Μέχρι στιγμής έχουν αναδειχθεί οι προοπτικές της πολιτικής υποκειμενοποίησης των παράτυπων μεταναστών τόσο μέσω των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη όσο και μέσω του πλαισίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι προοπτικές αυτές ωστόσο δεν μας λένε πολλά για την αποτελεσματικότητα του κάθε μοντέλου όσον αφορά την απόλαυση των δικαιωμάτων. Προκειμένου να απαντηθεί αυτό το ερώτημα θα πρέπει να εξερευνηθούν οι σχέσεις μεταξύ δομής και δράσης, οριζόμενης ως της ικανότητας των υποκειμένων να παρεμβαίνουν στον κόσμο και της δυνατότητας τους να αναλογίζονται αυτή την παρέμβαση (Johnson, 2003). Με αυτό το ζήτημα καταπιάνεται το υπόλοιπο αυτού του κεφαλαίου.

Στη βιβλιογραφία των μεταναστευτικών σπουδών έχει συχνά παραβλεφθεί η δράση (agency) των μεταναστών και οι τελευταίοι έχουν πολλάκις περιγραφεί ως θύματα καταστάσεων ανήμπορα να δράσουν προκειμένου να μεταβάλλουν την κατάσταση τους (Mezzadra, 2022, p. 580). Αυτή η τάση θυματοποίησης των μεταναστευτικών υποκειμένων συνεχίζει να παραμένει ισχυρή τόσο στη βιβλιογραφία όσο και στον δημόσιο λόγο παρόλο που τα τελευταία χρόνια έχει αρχίσει να αντιστρέφεται (Steinhilper, 2018).

Η βιβλιογραφία των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη εντάσσεται σε αυτή την προσπάθεια ανάδειξης της δυνατότητας των υποκειμένων για δράση ενάντια στη θυματοποίηση τους. Στο πλαίσιο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη, η ανάδειξη της δυνατότητας για δράση των υποκειμένων αξιοποιείται προκειμένου τα άτομα να διεκδικήσουν δικαιώματα τα οποία δεν τους έχουν ακόμα αναγνωριστεί. Βιβλιογραφικά, το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη συχνά συνδυάζεται με εμπειρικές μελέτες οι οποίες εξερευνούν τα πολιτικά και κοινωνικά κινήματα στα οποία πρωταγωνιστούν οι παράτυποι μετανάστες και μέσω των οποίων διεκδικούν την αναγνώριση τους ως υποκειμένων δικαιωμάτων (Ambrosini & Hajer, 2023, p. 125). Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας παρουσιάστηκαν τρεις τέτοιες μελέτες οι οποίες εστιάζουν στην πολιτική κινητοποίηση των παράτυπων μεταναστών και τις δυναμικές της. Το ερώτημα που προκύπτει συνίσταται στο ποιες είναι οι προοπτικές αυτών των κινητοποιήσεων ως προς τη μεταβολή των συνθηκών τις οποίες αντιμετωπίζουν και βιώνουν οι παράτυποι μετανάστες.

Οι παράτυποι μετανάστες αντιμετωπίζουν μια σειρά από εμπόδια προκειμένου να κινητοποιηθούν πολιτικά (πχ νομικά εμπόδια, έλλειψη πόρων) ωστόσο συχνά κινητοποιούνται (Steinhilper, 2018). Φυσικά, δεν κινητοποιούνται πάντα και η ανάδυσή τους ως διεκδικητικών υποκειμένων είναι μάλλον η εξαίρεση παρά ο κανόνας. Η έμφαση της βιβλιογραφίας των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη στις στιγμές εκείνες όπου τελικά τα υποκείμενα κινητοποιούνται έχει ως αποτέλεσμα να παραβλέπεται η πλειοψηφία των περιπτώσεων στις οποίες –για μια σειρά από λόγους– αυτό δεν συμβαίνει. Ακολουθώς, ελλοχεύει ο κίνδυνος ρομαντικοποίησης των μεταναστευτικών υποκειμένων και υπερεκτίμησης των δυνατοτήτων τους να δράσουν προκειμένου να μεταβάλλουν τις συνθήκες τους

(Amborsini & Hajer, 2023, p. 133). Με άλλα λόγια, γεγονός παραμένει ότι το θεσμικό πλαίσιο ελάχιστα έχει ανταποκριθεί στις πράξεις της ιδιότητας του πολίτη που επιστρατεύουν οι παράτυποι μετανάστες προκειμένου να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους (Mezzadra, 2022, p. 581). Η ανάδειξη των περιορισμών που ενέχει η δράση δεν υπονοεί ότι τα υποκείμενα δεν είναι σε θέση να διαπραγματεύονται και να διαμορφώνουν τις συνθήκες τους. Απλά υποδεικνύει ότι συχνά αυτό γίνεται δύσκολα και σε περιορισμένο βαθμό (Walters, 2008, p. 191). Υποδεικνύει επίσης ότι όταν μιλάμε για τη δράση των μεταναστευτικών υποκειμένων δεν έχει νόημα να το κάνουμε με απόλυτους όρους. Η δράση δεν είναι ούτε ανεμπόδιστη αλλά ούτε και αδύνατη.

Οι περιορισμοί της δράσης δεν αφορούν μόνο το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη αλλά αφορούν και το πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η στρατηγική της νομικής διεκδίκησης, ακόμα και όταν στέφεται με επιτυχία, δεν μεταφράζεται αυτόματα σε απόλαυση δικαιωμάτων. Ένα χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση της Μανωλάδας (Chowdury and Others v. Greece, 2017). Η συμμόρφωση του ελληνικού κράτους με την απόφαση του ΕΔΔΑ μόνο ικανοποιητική δεν μπορεί να χαρακτηριστεί (Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου [ΕΕΔΑ], 2018). Περαιτέρω, το ελληνικό κράτος, με υποτιθέμενο σκοπό την καταπολέμηση της καταναγκαστικής εργασίας και με αφορμή την επικείμενη καταδίκη της χώρας το 2017 στον τομέα αυτόν στην υπόθεση της Μανωλάδας, μεταρρύθμισε το 2016 τη μεταναστευτική νομοθεσία της χώρας εισάγοντας τη δυνατότητα νόμιμης εργασίας χωρίς νόμιμη διαμονή. Με τη ρύθμιση αυτή διαιωνίζεται το καθεστώς μη νόμιμης διαμονής των παράτυπων μεταναστών στη χώρα χωρίς προοπτική νομιμοποίησης και ακολούθως διαιωνίζεται και ο αποκλεισμός τους από βασικά δικαιώματα (Καψάλης, 2023, σ. 124-127). Συνολικότερα, η απόφαση ορόσημο του ΕΔΔΑ ελάχιστα έχει μεταβάλλει τις συνθήκες εργασίας και εκμετάλλευσης των αγροτών εργατών όχι μόνο στη Μανωλάδα αλλά στο σύνολο της χώρας (Kapsalis et al, 2020).

Η υπόθεση *Tümer* του ΔΕΕ αποτελεί ένα άλλο παράδειγμα (*Case C-311/13, Tümer*, 2014). Η απόφαση σχετικά με τη μεταφορά στην ολλανδική νομοθεσία της Οδηγίας 80/987 περί αφερεγγυότητας εργοδοτών είχε ως αποτέλεσμα την υιοθέτηση μέτρων από την κυβέρνηση της Ολλανδίας τα οποία προβλέπουν ρητά

ότι οι παράτυποι μετανάστες δικαιούνται αποζημίωση σε περίπτωση αφερεγγυότητας εργοδότη και μπορούν να ασκήσουν το σχετικό δικαίωμα διεκδικώντας αποζημίωση από την ολλανδική υπηρεσία ασφαλίσεων εργαζομένων (Fox-Ruhs & Ruhs, 2022, p. 34). Η προσαρμογή της ολλανδικής νομοθεσίας προκειμένου να συμβαδίζει με την ερμηνεία του ΔΕΕ προφανώς δεν άλλαξε άρδην την απόλαυση των δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών στη χώρα. Ωστόσο, η εναρμόνιση της χώρας με την απόφαση του ΔΕΕ αποτελεί παράδειγμα για το πως μια απόφαση δικαστηρίου δύναται να έχει άμεσο και υλικό αντίκρυσμα στα δικαιώματα των παράτυπων μεταναστών²⁴.

Όσον αφορά την απόφαση της ΕΕΚΔ στην υπόθεση Διάσκεψη Ευρωπαϊκών Εκκλησιών κατά Ολλανδίας (*Conference of European Churches (CEC) v. Netherlands*, 2014) ο Papadopoulos (2022) αναφέρει ότι επηρέασε δραματικά τόσο τις πολιτικές εξελίξεις στη χώρα όσο και την πρόσβαση των παράτυπων μεταναστών σε βασικά κοινωνικά δικαιώματα. Αναφορικά με τις πολιτικές εξελίξεις ο ίδιος αναφέρει ότι η δημοσιοποίηση της απόφασης της ΕΕΚΔ παραλίγο να ρίξει την κυβέρνηση. Αναφορικά με την απόλαυση δικαιωμάτων, αυτή επετεύχθη μέσω της δραστηριοποίησης των δημοτικών αρχών. Συγκεκριμένα, με αφορμή την απόφαση της ΕΕΚΔ και της εμπλοκής που είχαν σε αυτή, οι δημοτικές αρχές απήφησαν την εθνική νομοθεσία και μέσω μιας σειράς ενεργειών ξεκίνησαν να παρέχουν υπηρεσίες κοινωνικής προστασίας σε παράτυπους μετανάστες. Κατ' αυτόν τον τρόπο αφενός άσκησαν πίεση στην κυβέρνηση προκειμένου να αλλάξει πολιτική και αφετέρου συνέβαλλαν στην απόλαυση βασικών κοινωνικών δικαιωμάτων στην πράξη (Papadopoulos, 2022, p. 393-394).

Η έκβαση των τριών ανωτέρω υποθέσεων και η μεταφορά και ερμηνεία τους στο εθνικό πλαίσιο της κάθε χώρας υποδεικνύει ότι οι διεκδικήσεις στο πεδίο του

²⁴ Βέβαια, αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι στην υπόθεση *Tümer* το Δικαστήριο βάσισε μεταξύ άλλων το σκεπτικό του στο γεγονός ότι σύμφωνα με το αστικό δίκαιο της Ολλανδίας κάθε άτομο που έχει σύμβαση εργασίας με έναν εργοδότη θεωρείται «μισθωτός» και δικαιούται, ανεξαρτήτως υπηκοότητας ή νομιμότητας διαμονής, να λαμβάνει αμοιβή (*Case C-311/13, Tümer*, 2014, παρ. 39). Η απόφαση του ΔΕΕ βασίζεται στο γεγονός ότι η ενσωμάτωση της Οδηγίας δεν είναι σύμφωνη με την εθνική νομοθεσία σχετικά με το ποιος θεωρείται «μισθωτός». Ακολουθώντας, το κατά πόσον η Οδηγία θα καλύπτει και τους παράτυπους μετανάστες εξαρτάται από το εάν αυτοί αντιμετωπίζονται ως «μισθωτοί» από το εργατικό και αστικό δίκαιο της εκάστοτε χώρας, γεγονός το οποίο δύναται να περιορίσει την ευρεία ερμηνεία τόσο της συγκεκριμένης Οδηγίας όσο και άλλων Οδηγιών που σχετίζονται με εργασιακά δικαιώματα (Fox-Ruhs & Ruhs, 2022, p. 21-22).

νόμου –αν και συχνά είναι αμφίθυμες- δεν είναι ασύμβατες με προοπτικές χειραφέτησης (Buckel et al., 2023, p. 26). Το εάν οι προοπτικές αυτές θα πραγματωθούν επηρεάζεται άμεσα από πολιτικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς παράγοντες στο πλαίσιο των οποίων αρθρώνονται οι διεκδικήσεις αυτές. Οι παράγοντες αυτοί καθορίζουν τόσο τα όρια όσο και τις προοπτικές των νομικών στρατηγικών. Με άλλα λόγια, οι νομικές διεκδικήσεις δεν λαμβάνουν χώρα εκτός των εκάστοτε σχέσεων εξουσίας και συνεπώς δεν επαρκούν από μόνες τους προκειμένου να τις αμφισβητήσουν (Buckel et al., 2023, p.27). Η ανάγνωση αυτή αναδεικνύει την πολύπλοκη αλληλεπίδραση μεταξύ του νομικού και του κοινωνικοπολιτικού πεδίου η οποία καθορίζει κάθε φορά την αποτελεσματικότητα των νομικών αγώνων ως προς την απόλαυση των δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών. Ακολουθώντας, το νομικό πεδίο –αν και έχει τη δική του σχετική αυτονομία- δεν κατανοείται ως απομονωμένο από το κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύσσεται.

Συνοψίζοντας, η σχέση δράσης και δομής δεν είναι τόσο μονοσήμαντη όσο παρουσιάζεται μερικές φορές στην ακαδημαϊκή συζήτηση (Squire, 2016). Αντιθέτως, χρήσιμη είναι η ανάδειξη του σχεσιακού χαρακτήρα μεταξύ των δύο η οποία επιτρέπει την αναγνώριση των περιορισμών της δράσης χωρίς ωστόσο να ολισθαίνει σε μια ανάγνωση της κυρίαρχης εξουσίας ως απόλυτης.

Κεφάλαιο 7: Συμπεράσματα

Στην παρούσα διπλωματική εργασία εξερευνήθηκαν δύο εναλλακτικές διαδρομές διεκδίκησης και απόλαυσης των δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών-οι πράξεις της ιδιότητας του πολίτη και το πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται τα βασικά συμπεράσματα όπως προκύπτουν από τη συζήτηση που προηγήθηκε.

Οι πράξεις της ιδιότητας του πολίτη βασίζονται στη δυνατότητα των υποκειμένων για δράση και στη δυναμική που έχει η δράση αυτή στη διαμόρφωση της πολιτικής ταυτότητας των υποκειμένων. Σε αυτό το πλαίσιο, τα υποκείμενα, ακόμα και όταν στερούνται νομικής αναγνώρισης, δύνανται να πράξουν ως πολίτες. Η προσέγγιση αυτή αμφισβητεί την κατοχή του τυπικού καθεστώτος της ιδιότητας

του πολίτη ως προϋπόθεσης για πολιτική συμμετοχή και ταυτόχρονα καθιστά δυνατή την αναγνώριση ως πολιτικών πράξεων οι οποίες δεν εμπίπτουν στο παραδοσιακό ρεπερτόριο πολιτικής κινητοποίησης. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι πράξεις της ιδιότητας του πολίτη αποτελούν μια συμπεριληπτική προσέγγιση καθώς αναγνωρίζουν διάφορους τρόπους πολιτικής διεκδίκησης πέρα από τα επίσημα όρια του πολιτικού.

Από την άλλη, το πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως στρατηγική νομικής διεκδίκησης δεν καταφέρνει να ενσωματώσει την ποικιλία των βιωμένων εμπειριών των υποκειμένων και τους εναλλακτικούς τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα εκφράζονται πολιτικά. Ταυτόχρονα, συχνά καταλήγει σε περαιτέρω θυματοποίηση των μεταναστευτικών υποκειμένων στη βάση εννοιών όπως η ευαλωτότητα.

Οι ανωτέρω προοπτικές των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη δεν πρέπει ωστόσο να υπερεκτιμώνται. Οι δυνατότητες των υποκειμένων για δράση υφίστανται μια σειρά από περιορισμούς ενώ ακόμα και όταν τα υποκείμενα χρησιμοποιούν τις πράξεις της ιδιότητας του πολίτη αυτό δεν μεταφράζεται αυτόματα σε απόλαυση δικαιωμάτων. Σε αυτό το πλαίσιο, δεν πρέπει να υποτιμάται η καθοριστική σημασία των τυπικών καθεστώτων και των δικαιωμάτων που αυτά συνεπάγονται ως προς τις συνθήκες ζωής των παράτυπων μεταναστών.

Οι περιορισμοί της δράσης δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη. Η στρατηγική της νομικής διεκδίκησης επίσης δεν εγγυάται απόλαυση δικαιωμάτων. Το πεδίο του νόμου δεν είναι ανεξάρτητο από το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο και η εφαρμογή του κανονιστικού πλαισίου δικαιωμάτων εξαρτάται εν πολλοίς από τις εκάστοτε σχέσεις εξουσίας.

Η σκιαγράφηση των περιορισμών και των δύο μοντέλων δεν έχει ως στόχο να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η δράση των υποκειμένων –είτε νοηθεί ως πράξεις της ιδιότητας του πολίτη είτε ως νομική διεκδίκηση- είναι εξ ορισμού ατελέσφορη. Αντιθέτως, το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι οι δύο διαδρομές είναι χρήσιμο να αλληλοσυμπληρώνονται προκειμένου ξεπεραστούν οι περιορισμοί αυτοί. Σε αυτή τη λογική, το μοντέλο των πράξεων της ιδιότητας του πολίτη αποτελεί εύφορο έδαφος για την αναγνώριση των παράτυπων μεταναστών ως μελών της πολιτικής κοινότητας ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει στη διακήρυξη της εν

τοis πράγμασι ενσωμάτωσης τους στην κοινωνία μέσω της διαμονής ή/και της εργασίας τους. Από την άλλη, το πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θα πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των διεκδικήσεων των δικαιωμάτων των παράτυπων μεταναστών καθώς η στην πράξη απόλαυση των δικαιωμάτων αυτών εξαρτάται από το νομικό και κανονιστικό πλαίσιο η βαρύτητα του οποίου δεν μπορεί να παραβλέπεται.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, (2018). ΕΔΔΑ, Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδαs. Συστάσεις για την ουσιαστική συμμόρφωση της ελληνικής Πολιτείαςs.

Κακαρά, Π. (2017). *Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Φύση των δικαιωμάτων και εφαρμογή τους* (Διδακτορική Διατριβή). Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης-Νομική Σχολή Κομοτηνής. Διαθέσιμο σε: https://repo.lib.duth.gr/jspui/bitstream/123456789/11754/1/KakaraP_2017.pdf

Καψάλης, Α. (2018). *Μετανάστες εργάτες στην Ελλάδα: Εργασιακές σχέσεις και μεταναστευτική πολιτική στην εποχή των μνημονίων*. Τόπος.

Καψάλης, Α. (2023). *Μετανάστες Εργάτες Γης: Καθεστώτα εξαίρεσης στην εργασία και στην κινητικότητα*. Άπαρσις.

Κτιστάκις, Γ. (2013). *Η προστασία των μεταναστών στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη-Εγχειρίδιο για Νομικούς*. Εκδόσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης. Διαθέσιμο σε: <https://rm.coe.int/16806f1406>

Μαλιχούδης, Σ. (2019, Νοέμβριος 22). Δικαίωση αλλά και εξαγοράσιμες ποινές για τη Μανωλάδα όπου τίποτα δεν άλλαξε. *Solomon*. Διαθέσιμο σε: <https://wearesolomon.com/el/mag/thematikh/metanasteush/dikeosi-ala-ke-eksagorasimes-pines-gia-ti-manolada-opou-tipota-den-alakse/>

ΟΔΗΓΙΑ 2008/115/ΕΚ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 16ης

Δεκεμβρίου 2008 σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών [2008]. L 348/98. Διαθέσιμο σε: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0115>

Συμβούλιο της Ευρώπης, (1950). *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου* (όπως τροποποιήθηκε από τα Πρωτόκολλα υπ' αριθ. 11, 14 και 15 συνοδευόμενη από τα Πρωτόκολλα υπ' αριθ. 1, 4, 6, 7, 12, 13 και 16).

Διαθέσιμο σε: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ell

Συμβούλιο της Ευρώπης, (1996). *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης* (αναθεωρημένος).

Διαθέσιμο σε: <https://rm.coe.int/prems-009223-grc-2005-the-european-social-charter-16x24-web/1680ad5b6c>

Heywood, A. (2006). *Εισαγωγή στην Πολιτική* (μτφρ. Γ. Καραμπελιάς). Πόλις. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2002).

Ξενόγλωσση

Ambrosini, M., & Hajer, M. H. J. (2023). Defining and Explaining Irregular Migration. In M. Ambrosini & M.H.J. Hajer (eds), *Irregular Migration-IMISCOE short reader* (pp. 15–37). Springer Cham.

Albin, E., & Mantouvalou, V. (2015). Active Industrial Citizenship of Domestic Workers: Lessons Learned from Unionizing Attempts in Israel and the United Kingdom. *Theoretical Inquiries in Law*, 17(1), 321-350. <https://doi.org/10.1515/til-2016-0012>

Arendt, H. (1958). *The Origins of Totalitarianism* (2nd edition). The World Publishing Company. (Original work published 1951). Available at: <https://cheirif.files.wordpress.com/2014/08/hannah-arendt-the-origins-of-totalitarianism-meridian-1962.pdf>

Baines, D., & Sharma, N. (2002). Migrant Workers as Non-Citizens: The Case against Citizenship as a Social Policy Concept. *Studies In Political Economy*, 69(1), 75–107. <https://doi.org/10.1080/19187033.2002.11675181>

Basok, T. (2009). Counter-hegemonic Human Rights Discourses and Migrant Rights Activism in the US and Canada. *International Journal of Comparative Sociology*, 50(2), 183-205. <https://doi.org/10.1177/0020715208100970>

- Bosniak, L. S. (1991). Part II: Interpreting the Convention: Human Rights, State Sovereignty and the Protection of Undocumented Migrants under the International Migrant Workers Convention. *International Migration Review*, 25(4), 737-770. <https://doi.org/10.1177/019791839102500405>
- Brandzel, A.L. (2022). Act up against citizenship: a plea to citizenship studies. *Citizenship Studies*, 26(4-5), 393-400, <https://doi.org/10.1080/13621025.2022.2091219>
- Brubaker, R. (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard University Press.
- Buckel, S., Pichl, M. & Vestena, C.A. (2024). Legal Struggles: A Social Theory Perspective on Strategic Litigation and Legal Mobilisation. *Social & Legal Studies*, 33(1), 21-41. <https://doi.org/10.1177/09646639231153783>
- Case C-311/13, Tümer, [2014], EU:C:2014:2337.
- Chimienti, M. & Solomos, J. (2011). Social Movements of Irregular Migrants, Recognition, and Citizenship. *Globalizations*, 8:3, 343-360, <https://doi.org/10.1080/14747731.2011.576854>
- Chowdury and Others v. Greece, no. 21884/15, 30 March 2017
- Cholewinski, R. (2005). *Study on obstacles to effective access of irregular migrants to minimum social rights*. Council of Europe Publishing. Available at: https://www.coe.int/t/dg3/migration/archives/documentation/Legal_texts/5879-7-Effective%20access%20of%20irregular%20migrants%20to%20minimum%20social%20rights_en.pdf
- Christopoulos, D. (2017). An unexpected reform in the maelstrom of the crisis: Greek nationality in the times of the memoranda (2010–2015). *Citizenship Studies*, 21(4), 483-494, <https://doi.org/10.1080/13621025.2017.1307604>
- Collyer, M., & de Haas, H. (2010). Developing dynamic categorisations of transit migration. *Population, Space and Place*, 18(4), 468–481. <https://doi.org/10.1002/psp.635>
- Conference of European Churches (CEC) v. Netherlands*, Complaint No. 90/2013, Dec. on the merits, 1 July 2014. Available at: [https://hudoc.esc.coe.int/eng/#{%22sort%22:\[%22escpublicationdate%20desce](https://hudoc.esc.coe.int/eng/#{%22sort%22:[%22escpublicationdate%20desce)

[nding%22\],%22escdcidentifier%22:\[%22cc-90-2013-dmerits-en%22\]}}](#)

Costa, S. & Gonçalves, G. L. (2011). Human Rights as Collective Entitlement? Afro-Descendants in Latin America and the Caribbean. *Journal for Human Rights/Zeitschrift für Menschenrechte*, 5(2), 52-71.

Council of Europe (n.d.). The collective complaints procedure. Available at: <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/collective-complaints-procedure1>

Council of Europe, (2022). DIGEST OF THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COMMITTEE OF SOCIAL RIGHTS. Available at: <https://rm.coe.int/digest-ecsr-prems-106522-web-en/1680a95dbd>

Da Lomba, S. (2014). Vulnerability, irregular migrants' health-related rights and the European Court of Human Rights. *European Journal of Health Law*, 21(4), 339-364.

Defence for Children International v Belgium, Complaint No.691/2011, Dec. on the merits, 23 October 2012. Available at: [https://hudoc.esc.coe.int/eng/#{%22sort%22:\[%22escpublicationdate%20descending%22\],%22escdcidentifier%22:\[%22cc-69-2011-dmerits-en%22\]}}](https://hudoc.esc.coe.int/eng/#{%22sort%22:[%22escpublicationdate%20descending%22],%22escdcidentifier%22:[%22cc-69-2011-dmerits-en%22]}})

De Genova, N. P. (2002). Migrant “illegality” and Deportability in Everyday Life. *Annual Review of Anthropology*, 31(1), 419–447. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.31.040402.085432>

De Haas, H., Castles, S., & Miller, M. J. (2020). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (6th ed.). The Guilford Press.

Dembour, M.B. & Kelly, T. (2011). Introduction. In M.B. Dembour & T. Kelly (eds), *Are Human Rights for Migrants? Critical Reflections on the Status of Irregular Migrants in Europe and the United States* (pp. 1-22). Routledge.

Edelenbos, C. (2005). The International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families. *Refugee Survey Quarterly*, 24(4), 93–98. <https://doi.org/10.1093/rsq/hdi088>

European Court of Human Rights, (n.d.). European Convention on Human Rights. Available at: <https://www.echr.coe.int/web/echr/european-convention-on-human-rights#>

European Court of Human Rights, (2022a). Guide on the case-law of the European

- Convention on Human Rights- Immigration. Available at:
https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Immigration_ENG
- European Court of Human Rights, (2022b). Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights-Social rights. Available at:
https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Social_rights_ENG
- Federico, V., & Baglioni, S. (2021). Europe's Legal Peripheries: Migration, Asylum and the European Labour Market. In V. Federico & S. Baglioni (eds.), *Migrants, Refugees and Asylum Seekers' Integration in European Labour Markets: A Comparative Approach on Legal Barriers and Enablers (IMISCOE Research Series)* (pp. 1–18). https://doi.org/10.1007/978-3-030-67284-3_1
- Fox-Ruhs, C. & Ruhs, M. (2022). *The Fundamental Rights of Irregular Migrant Workers in the EU-Understanding and reducing protection gaps*. European nment's Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Available at:
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/702670/IPOL_STU\(2022\)702670_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/702670/IPOL_STU(2022)702670_EN.pdf)
- European Union Agency for Fundamental Rights, (2011). *Fundamental rights of migrants in an irregular situation in the European Union*. Publications Office of the European Union. Available at:
https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1827-FRA_2011_Migrants_in_an_irregular_situation_EN.pdf
- Gousis, C. & Gill, A.K. (2023). Understanding acts of citizenship: stories of black activism in Greece. *Citizenship Studies*, 27(5), 605-622, <https://doi.org/10.1080/13621025.2023.2237425>.
- Johnson, W. (2003). On Agency. *Journal of Social History*, 37(1), 113–124.
- Inter-American Court of Human Rights, (2003). ADVISORY OPINION OC-18/03, *Juridical Condition and Rights of Undocumented Migrants*. Available at:
https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_18_ing.pdf
- International Labour Organization, (1975). Migrant Workers (Supplementary Provisions) Convention, C143.
- International Federation of Human Rights League (FIDH) v France*, Complaint No.14/2003, Dec. on the merits, 8 September 2004. Available at:
[https://hudoc.esc.coe.int/eng/#{sort%22:\[escpublicationdate%20desce](https://hudoc.esc.coe.int/eng/#{sort%22:[escpublicationdate%20desce)

[nding%22\],%22escdcidentifier%22:\[%22cc-14-2003-dmerits-en%22\]\]](#)

- Isin, E. F. (2008). Theorizing Acts of Citizenship. In E. F. Isin & G. M. Nielsen (Eds.), *Acts of Citizenship* (pp. 15–43). Bloomsbury Publishing.
- Isin, E. F. (2009). Citizenship in flux: The figure of the activist citizen. *Subjectivity*, 29(1), 367–388. doi:10.1057/sub.2009.25
- Isin, E.F. & Turner, B.S. (2007). Investigating Citizenship: An Agenda for Citizenship Studies. *Citizenship Studies*, 11(1), 5-17.
<https://doi.org/10.1080/13621020601099773>
- Jakimów, M. (2017). Resistance through Accommodation: A Citizenship Approach to Migrant Worker NGOs in China. *Journal of Contemporary China*, 26:108, 915-930, <https://doi.org/10.1080/10670564.2017.1337316>
- Jakimów, M. (2022). Activist citizenship in non-Western and nondemocratic contexts: how to define ‘acts of citizenship’. *Citizenship Studies*, 26:4-5, 505-511, <https://doi.org/10.1080/13621025.2022.2091232>
- Kapsalis, A., Floros, K., & Jørgensen, M. B. (2020). Migrants’ Entrapment in a ‘State of Expectancy’: Patterns of Im/mobility for Agricultural Workers in Manolada, Greece. In J. Heinsen, M. B. Jørgensen & M. O. Jørgensen (eds), *Coercive Geographies* (pp. 20-41). Brill.
- Koser, K. (2010). Introduction: International Migration and Global Governance. *Global Governance*, 16(3), 301–315. <https://doi.org/10.1163/19426720-01603001>
- Kubal, A. (2013). Conceptualizing Semi-Legality in Migration Research. *Law & Society Review*, 47(3), 555–587. <https://doi.org/10.1111/lasr.12031>
- Mantouvalou, V. (2012). Are Labour Rights Human Rights?. *European Labour Law Journal*, 3(2), 151-172. <https://doi.org/10.1177/201395251200300204>
- Massey, D. S. (1999). International Migration at the Dawn of the 21st century: The Role of the State. *Population and Development Review*, 25(2), 303–322. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.1999.00303.x>
- McAuliffe, M., & Triandafyllidou, A. (Eds.). (2021). *World Migration Report 2022*. IOM. Available at: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>
- McNevin, A. (2013). Ambivalence and Citizenship: Theorising the Political Claims of Irregular Migrants. *Millennium: Journal of International Studies*, 41(2), 182–200. <https://doi.org/10.1177/0305829812463473>

- Mezzadra, S. (2022). Movements of migration within and beyond citizenship. *Citizenship Studies*, 26 (4-5), 577-583, <https://doi.org/10.1080/13621025.2022.2091241>
- Müller, T.R. (2022). From acts of citizenship to transnational lived citizenship: potential and pitfalls of subversive readings of citizenship. *Citizenship Studies*, 26(4-5), 584-591, <https://doi.org/10.1080/13621025.2022.2091242>
- Ní Mhurchú, A. (2016). Unfamiliar acts of citizenship: enacting citizenship in vernacular music and language from the space of marginalized intergenerational migration. *Citizenship Studies*, 20(2), 156-172, <https://doi.org/10.1080/13621025.2015.1132566>
- Nyers, P. (2010). No One is Illegal Between City and Nation. *Studies in Social Justice*, 4(2), 127–143. [https://doi.org/https://doi.org/10.26522/ssj.v4i2.998](https://doi.org/10.26522/ssj.v4i2.998)
- Nyers, P. (2015). Migrant Citizenships and Autonomous Mobilities. *Migration, Mobility, & Displacement*, 1 (1), 23-39. <https://doi.org/10.18357/mmd11201513521>
- O’Cinnéide, C. (2014). Migrant Rights under the European Social Charter. In C. Costello & M. Freedland (eds), *Migrants at Work: Immigration and Vulnerability in Labour Law* (pp. 282-302). Oxford Academic.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, (n.d.). Key concepts on ESCRs - Are economic, social and cultural rights fundamentally different from civil and political rights?. Available at: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/economic-social-cultural-rights/escr-vs-civil-political-rights>
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, (2010). *Statement of the Global Migration Group on the Human Rights of Migrants in Irregular Situation*. available at: <https://www.refworld.org/docid/4f7157bc2.html>
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, (2014). *The economic, social and cultural rights of migrants in an irregular situation*. Available at: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/HR-PUB-14-1_en.pdf
- Papadopoulos, N. A. (2022). Strategic litigation before the European Committee of Social Rights: Fit for purpose?. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 40(4), 379-398. <https://doi.org/10.1177/09240519221131401>

- Papadopoulos, D. & Tsianos, V. (2013). After Citizenship: Autonomy of Migration, Organisational Ontology and Mobile Commons. *Citizenship Studies*. 17 (2): 178-196. <https://doi.org/10.1080/13621025.2013.780736>
- Pew Research Centre. (2019). *Europe's unauthorized immigrant population peaks in 2016, then levels off*. Available at: <https://www.pewresearch.org/global/2019/11/13/europes-unauthorized-immigrant-population-peaks-in-2016-then-levels-off/>
- Bicocchi, L. & LeVoy, M. (2007). *Undocumented Migrants Have Rights! An overview of the International Human Rights Framework*. Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants (PICUM). Available at: <https://www.temaasyl.se/Documents/Organisationer/PICUM/PICUM%20Undocumented%20Migrants%20Have%20Rights!.pdf>
- Portes, A. (1978). Introduction: Toward a Structural Analysis of Illegal (Undocumented) Immigration. *International Migration Review*, 12(4), 469-484. <https://doi.org/10.1177/019791837801200401>
- Revi, B. (2014). T.H. Marshall and his critics: reappraising 'social citizenship' in the twenty-first century. *Citizenship Studies*, 18:3-4, 452-464. <https://doi.org/10.1080/13621025.2014.905285>
- Robson, C. & McCartan, K. (2016). *Real World Research: A Resource for Users of Social Research Methods in Applied Settings* (4th ed.). Wiley.
- Rosbrook-Thompson, J. (2015). "I'm local and foreign": Belonging, the city and the case for denizenship. *Urban Studies*, 52(9), 1615-1630. <https://doi.org/10.1177/0042098014540347>
- Rosenblum, M. R., & Ruiz Soto, A. G. (2015). *An analysis of unauthorized immigrants in the United States by country of origin and region of birth*. Washington, DC: Migration Policy Institute. Available at: <https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/Unauth-COB-Report-FINALWEB.pdf>
- Sassen, S. (2002). The Repositioning of Citizenship: Emergent Subjects and Spaces for Politics. *Berkeley Journal of Sociology*, 46, 4-26.
- Schwartz, H. (2016). Transformations of the undocumented youth movement and radical egalitarian citizenship. *Citizenship Studies*, 20(5), 610-628,

<https://doi.org/10.1080/13621025.2016.1182680>

Sirriyeh, A. (2018). 'Felons are also our family': citizenship and solidarity in the undocumented youth movement in the United States. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(1), 133-150.

<https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1456324>

Solinger, D. J. (1999). Citizenship Issues in China's Internal Migration: Comparisons with Germany and Japan. *Political Science Quarterly*, 114(3), 455-478.

<https://doi.org/10.2307/2658206>

Spencer, S., & Triandafyllidou, A. (2020). Migrants with Irregular Status in Europe: A Multi-faceted and Dynamic Reality. In S. Spencer & A. Triandafyllidou (eds) *Migrants with irregular status in Europe. Evolving conceptual and policy challenges* (pp. 1-10). Springer Cham.

Squire, V. (2016). Unauthorised migration beyond structure/agency? Acts, interventions, effects. *Politics*, 37(3), 254-272. <https://doi.org/10.1177/0263395716679674>

Stasiulis, D. K. (1997). International migration, rights, and the decline of 'actually existing liberal democracy.' *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 23(2), 197-214. <https://doi.org/10.1080/1369183X.1997.9976586>

Steinhilper, E. (2018). Mobilizing in transnational contentious spaces: linking relations, emotions and space in migrant activism. *Social Movement Studies*, 17(5), 574-591. <https://doi.org/10.1080/14742837.2018.1499510>

Swerts, T. (2014). Non-citizen citizenship in Canada and the United States. In E. F. Isin & P. Nyers (Eds.), *Routledge Handbook of Global Citizenship Studies* (pp. 295-303). Routledge.

Swerts, T. (2017). Creating Space For Citizenship: The Liminal Politics of Undocumented Activism. *International Journal of Urban and Regional Research*, 41(3), 379-395. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12480>

Ticktin, M. (2006). Where Ethics and Politics Meet: The Violence of Humanitarianism in France. *American Ethnologist*, 33(1), 33-49.

Timmer, A., Baumgärtel, M., Kotzé, L., & Slingenbergh, L. (2021). The potential and pitfalls of the vulnerability concept for human rights. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 39(3), 190-197. <https://doi.org/10.1177/09240519211048009>

- United Nations (n.d.), Status of the International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families. Available at: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-13&chapter=4&clang=en
- United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights, (2009). *General comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, E/C.12/GC/20.
- United Nations General Assembly, (1948). *Universal Declaration of Human Rights*.
- United Nations General Assembly, (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*.
- United Nations General Assembly, (1990). *International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families*.
- Varsanyi, M. W. (2006). Interrogating “urban citizenship” vis-à-vis undocumented migration. *Citizenship Studies*, 10(2), 229-249. <https://doi.org/10.1080/13621020600633168>
- Vogel, D., Kovacheva, V. and Prescott, H. (2011). The Size of the Irregular Migrant Population in the European Union – Counting the Uncountable?. *International Migration*, 49(5), 78-96. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2011.00700.x>
- [Walters](#), J. & Holpuch, A. (2020, June 18). Explainer: what is Daca and who are the Dreamers?. *The Guardian*. Available at: <https://www.theguardian.com/us-news/2020/jun/18/daca-dreamers-us-immigration-explainer>
- Walters, W. (2008). Acts of Demonstration: Mapping the Territory of (Non-) Citizenship. In E. Isin and G. Neilson (eds), *Acts of Citizenship* (p. 182-207). Bloomsbery Publishing.
- Warren, R. (2020). Reverse Migration to Mexico Led to US Undocumented Population Decline: 2010 to 2018. *Journal on Migration and Human Security*, 8(1), 32-41. <https://doi.org/10.1177/2331502420906125>
- Yang, K., Peng, H., & Chen, J. (2022). Social Citizenship Rights and Responsibilities: A Survey of Rural Migrant Workers’ Attitudes in China. *China Review*, 22(2), 171–199.